

EU-ENLARGEMENT POLICY

КАК ТАКА БЪЛГАРИЯ СТАНА ЧЛЕН НА ЕС? (национален тест за разширителната политика на ЕС)

Георги Д. Димитров¹

Абстракт

Студията представя резултатите от емпирично проучване на спецификата в българския евроинтеграционен процес въз основа на анализ на информацията от 47 интервюта с високопоставени участници в него - държавни служители и дипломати. Открити са четири основни измерения на процеса – а) определящо влияние на проблемите на международната сигурност; б) диференцирано въздействие на страните-членки на ЕС; в) особености на българските институционални субекти, осъществили процеса, и маргинализацията на гражданското общество; г) решаващата роля на личния принос на ключови политически фигури. Заявената изследователска стратегия е фронтална атака срещу представата в мейнстрийм литературата върху Петото разширяване на ЕС, според която то осъществява европеизация на обществата от страните в Централна и Източна Европа (СЦИЕ) чрез самия преговорен процес, основан на предприсъединителната условност. Анализът разпознава и обяснява свършено различни политически механизми за присъединяване към ЕС, нямащи нищо общо с предполагаемата негова „трансформационната мощ“, а те са причината резултатите от разширяването да са частични, повърхностни и обратими.

Ключови думи: политика за разширяване на ЕС, европеизация, присъединителна условност, България.

„... и така България се промуши в ЕС“

Интервю № 13,

Архив от спомени на участниците в евроинтеграционния процес

<http://jeanmonnetexcellence.bg/archive/>

¹ Д-р Георги Димитров е професор по социология в катедрата по Европейистика на Софийски университет, на която е основател. Бил е два пъти Фулбрайтов старши стипендиант (в The University of Chicago 2002-2003;; в The G. Washington University 2010). Има опит като ръководител на повече от 30 изследователски проекта. През 2014 е спечелил националната награда „Питагор“ за съществени постижения в социалните и хуманитарни науки. Бил е гост-редактор на тематични броеве в списанията Southeastern Europe, Brill, 3/2015 и 2/2020, и „Социологически проблеми“, 1/2017.

HOW COME THAT BULGARIA BECAME AN EU-MEMBER? (a national test of the EU-enlargement policy)

Georgi Dimitrov², Sofia University

Abstract

The paper presents the findings of an empirical study on the specificity of the Bulgarian EU-accession carried out by an analysis of the information from 47 interviews with high level governmental officials and diplomats. Four basic dimensions of the process have been delineated – a) the decisive influence of international security problems; b) a differentiated impact of EU-member states; c) the specificity of the Bulgarian institutional actors, who did the job of accession preparations and the marginalization of civil society; d) the crucial role of some key political figures' input. The demonstrated research strategy is a frontal attack against the notion in academic literature on the Fifth EU enlargement, which assumes that the latter has Europeanized the societies in the Central and East European countries (CEECs) through the accession negotiation process, based on conditionality. The analysis identifies and explains the role of several very different enlargement policy mechanisms, which have nothing to do with the hypothetical "EU's transformative power", but exactly these mechanisms cause the partiality, superficiality and reversibility of the EU accession results.

Key words: EU enlargement policy; Europeanization, accession conditionality, Bulgaria

1. ВЪВЕДЕНИЕ В ПРОБЛЕМАТИКАТА

Настоящата студия е отражение на основните резултати от проект „Проблемът за начина, по който България стана член на ЕС“.³ Той е пряко продължение на постигнатото от изследователската програма на Жан Моне Център за високи постижения към катедра Европейистика (2016-2019). В последната година от неговото съществуване бе създаден уникален архив от спомени на ключови участници в евроинтеграционния процес на най-високо държавно равнище. Само интервютата, към които има и допълнителни илюстративни документи, са с приблизителен обем от над 1200 страници. С полустандартизиран въпросник бяха интервюирани политически дейци, дипломати и експерти с реален личен принос към българската евроинтеграция. Изследването започна с предварителен списък от 50 личности, които са имали пряко и решаващо участие в процеса на подготовката на България за членство в ЕС. Това са министър-председатели, заместник министър-председатели, министри и техни заместници, директори и завеждащи отдели на институционални звена в държавната администрация, ангажирана в процеса, главни преговарящи и дипломати от

² Georgi Dimitrov, Dr. Habil., is professor of sociology at the European Studies Department, "St. Kl. Ohridski" University of Sofia, being its foundation father. He was Senior Fulbrighter twice (2002-2003 at The University of Chicago; 2010 at The G. Washington University). He has a sound background in research team leadership (more than 30 projects). He received the highest National Prize 'Pythagoras' in 2014 for 'Excellence in social sciences and humanities'. He has been guest-editor for Southeastern Europe, Brill, 3/2015 and 2/2020, and Sociological Problems, BAS, 1/2017.

³ Проектът е реализиран с финансовата подкрепа на ФНИ на СУ „Св. Кл. Охридски“, договор № 80-10-105/16.04.2020 г., с ръководител проф. д-р Георги Димитров и участници доц.д-р Мирела Велева-Евтимова, гл. ас. д-р Десислава Караасенова, докторант Любомира Попова и студентите от бакалавърската програма на специалност Европейистика Аглия Ленкова, Десислава Динкова, Десислава Паперова, Сандрина Георгиева.

висок ранг, също и ръководители на работни групи по преговорните глави от съответните министерства. По едни или други причини дванадесет души от първоначалния списък се оказаха недостъпни единици. Тринадесет отклониха поканата ни да дадат интервюта. В хода на работата си обаче ние получавахме препоръки от интервюираните и за други политици и експерти на ключови позиции, чиито спомени могат да се окажат важни. Търсихме онези, за които имаше поне три препоръки от вече интервюираните. Събирането на информацията продължи от октомври 2017 до септември 2018 г.

В крайна сметка, благодарение на огромната всеотдайност и ентузиазъм на докторант Любомира Попова, направихме 47 интервюта със следните категории участници в процеса:

Позиция	брой
Премиер-министър	2
Вицепремиер, отговарящ за евроинтеграцията	5
Министър	6
Главен преговарящ	2
Заместник-министър	9
Директор на дирекция „Европейска интеграция“	6
Ръководител на отдел/звено „Европейска интеграция“	3
Дипломат	7
Експерт	7
Общо	47

Много важен, но страничен резултат от този изследователски процес е създаването на - публично достъпен за широката общественост и за бъдещи изследователи - Национален архив от спомени за процеса на присъединяването на България към ЕС, който е представен както на сайта на „Жан Моне - Център за високи постижения“, секция „Архив“, така и на сайта на Дипломатическия институт към Министерството на външните работи.⁴

Самият архив представлява научен интерес като изворов материал, защото открива възможност да бъде разбран в дълбочина процесът на присъединяване на страната ни към ЕС, чийто резултати в голяма степен определят качеството на нашия живот днес.

С изследването от 2020 г. е направена само скромна първа крачка към съдържателен интердисциплинарен анализ на информацията от архива. Опитваме се, първо, да идентифицираме и, второ, по един систематичен начин да обясним механизмите на взаимодействие между сложната, многоравнищна мрежа от участници от българска страна и от страна на ЕС. Това обяснение ще предложи отговор на въпроса за социално-политическите причини, поради които се стигна до настоящия противоречив резултат. От една страна, България и Румъния успяха да станат членки на ЕС само за десетилетие, след като официално заявиха такова желание. В българския случай ползите от присъединяването към съюза са много съществени, защото, най-малкото в икономически план, постиженията за около десетилетие са изключително впечатляващи (Богданов 2017; [Bogdanov, 2017]; Ганев 2017; [Ganev, 2017]; Ganev 2020). А да не забравяме и многообразните последици от свободното движение на стоки, услуги, капитали и личности в ЕС (особено последното), от облекчения достъп до европейските университети за младите българи, от повишените

⁴ Вж. сайт на Жан Моне Център за високи постижения <http://jeanmonnetexcellence.bg/archive/>. сайт на Дипломатически институт е достъпен на адрес <https://bdi.bg/> в раздел „Публикум“. През 2020 г. институтът издаде избрани интервюта под заглавие „Живи архиви: Национален архив от спомени за процеса на присъединяване на България към ЕС“, том I и том II.

стандарти за защита на потребителите, за защита на околната среда, подобренията в транспортната инфраструктура и т.н. От друга страна, през същия период качеството на демокрацията у нас устойчиво се влошава (Krasteva, Todorov 2020; Канев, Тодоров 2014), а същото важи за свободата на словото (Спасов 2017) и върховенството на правото (Todorova 2020). Още по-съществено е, че последиците от еврочленството на България и Румъния дадоха основания за принципна промяна в начина на провеждане на политиката за разширяване на Съюза.

Във връзка с промяната в подхода към и правилата за приемане на нови страни в Европейския съюз⁵ в началото 2020 медийният дискурс (в престижни, международно уважавани източници като Ройтерс⁶ и Дойче Веле⁷) не пропускаше да отбележи, че тази ключова политическа иновация е станала необходима тъкмо въз основа на неудовлетворителния опит от присъединяването на България и Румъния към ЕС. Начинът, по който това е станало - чрез подписването на договор за присъединяване на 25.04.2005 и привеждането му в действие от 01.01.2007, се смята за по-особен. Той е бил съществено различен от онзи, по който се осъществи предходната фаза на Източното разширяване на Съюза през 2004 с десет нови членки, осем от които също бяха пост-комунистически страни от Централна и Източна Европа.

Свидетелство за тази особеност е, на първо място, фактът на много по-тежките условия за достъп до членството в ЕС, чрез засилени предпазни клаузи – възможността за отлагане на самото влизане в Съюза с една година и въвеждането на безпрецедентния Механизъм за сътрудничество и проверка (Alegre et al. 2009; Chiva & Phinnemore 2012; Gateva 2016). Но много скоро самият този механизъм изпадна в криза (Димитров и колектив 2014; [Dimitriv, 2014], Dimitrov & Plachkova 2020) и за повече от тринадесет години не успя да постигне възлаганите му цели за радикална реформа на съдебната система и постигане на трайни успехи в борбата с корупцията. Тъкмо това наложи *преосмисляне на самия политически подход към разширяването на ЕС, чието продължение е този механизъм.*

Ако в началото на века е изглеждало, че България и Румъния просто закъсняват в постигането на онези стандарти, които позволяват ефективно членство в Съюза (Noutcheva and Bechev 2008; Noutcheva 2006), то към днешна дата е ясно, че това не е локален проблем на двете балкански общества, а методологическа грешка тъкмо на политическия подход за провеждане на политиката на разширяване на ЕС (Kochenov 2014; Mendelski 2014; Džankić, Keil, Kmezić 2019). Само че експертната оценка на степента на адекватност на предложената от Европейската комисия нова рамка (от условия, стандарти и процедури) за присъединяване на страните от Западните Балкани би трябвало да разпознае естеството на проблема, чието решение се очаква да бъде предложената политическа иновация. Първо трябва да разберем какво е наученото от опита с присъединяването на България и Румъния, а това задължително предполага познаване в дълбочина на процеса на присъединяване на двете страни към ЕС.

Факт е обаче, че академични изследвания върху този процес има изключително малко, особено за България, а доколкото ги има, те са тясно фокусирани върху отделни аспекти, моменти или конкретни проблеми на евроинтеграционния процес у нас (Bozhilova 2008; Chiva and Phinnemore 2012; Csáki, Nash, Fock, Kray 2000, Ganev and Primatarova 2007; Grabbe 2015; Ivanov 2010; Katsikas 2011; Kurzydowski 2013; Noutcheva, G. and Bechev 2008; Nikolov, Simeonov 2009; Noutcheva, G. 2006; Papadimitriou and E. Gateva 2009; Primatarova 2005, 2010;

⁵ European Commission – *Enhancing the accession process – A credible EU perspective for the Western Balkans*, Brussels, 5.2.2020 COM (2020) 57 final, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/enlargement-methodology_en.pdf.

⁶ <https://www.reuters.com/article/us-eu-balkans/eu-to-overhaul-process-for-admitting-new-members-in-bid-to-lift-french-veto-idUSKBN1ZY198>, accessed last 30.03.20.

⁷ Klaus-Dieter Frankenberger – “Because of the bad experience with Bulgaria and Romania”, *Deutsche Welle*, 06.02.2020.

Tanasoiu, Colonescu 2008). До този момент не съществува научно изследване, което да има за предмет цялостната картина, дълбочината и сложността на българския евроинтеграционен процес, която да позволява да се влезе в естеството на механизмите, чрез които той е бил реализиран. Тази празнина целим да преодолеем с настоящата първа стъпка в тази посока.

2. АКТУАЛНОСТ НА ИЗБРАНАТА ПРОБЛЕМАТИКА СПРЯМО СЪСТОЯНИЕТО НА НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ ПО ТЕМАТА

Както вече бе посочено във въведението, проблематиката е остро актуална поради кризата в изследвания предмет – *политиката на разширяване на ЕС, за която българското присъединяване към Съюза е само тестов случай*. От една страна, несъмнено е, че разширяването на Съюза задължително трябва да продължи с присъединяване на страните от Западните Балкани, които са в процес на преговори или очакват започването на преговори за членство. От друга страна, този процес среща категорична съпротива от редица влиятелни страни-членки, измежду които Франция бе само най-решителният и откровен изразител на несъгласието. В настоящия исторически момент на дневен ред е преосмислянето на принципите и правилата за разширяване на ЕС, а това предполага експертно знание за естеството на проблема, който тази политика трябва да решава. Ще си позволим да повторим, на най-високо политическо равнище в прав текст се заявява, че именно опитът от присъединяването на България и Румъния към ЕС е измежду ключовите основания за отрицателно отношение към разширяването на Съюза с общества от Югоизточна Европа. Нещо повече оценката за българо-румънския път към членство и след това неговото особено качество, подложено на постоянен мониторинг от Европейската комисия, се превръщат вече в устойчива стигма към двете съседни балкански страни – например, някои учебници, представящи историята на Централна и Източна Европа след падането на Берлинската стена, изобщо не включват България и Румъния в обсега на своето внимание (van Meurs et al. 2018; Soulet 2011).

Същевременно, какво се има предвид с тази политическа оценка е крайно неясно, не на последно място и поради причината, че този опит е слабо проучен.

Ако все пак Румънският процес е бил обект на цялостно социално-политическо изследване (Gallagher 2005; 2009; Papadimitriou and Phinnemore 2008), българският случай не е такъв – има оскъден брой изследвания, както вече бе посочено по-горе, тясно фокусирани върху отделни проблеми и аспекти на интеграцията. Чуждестранни учени рядко проявяват интерес към присъединяването на България към ЕС, макар да се намират и такива изследвания (Katsikas 2011).

До този момент има само една монография, въз основа на предходен успешно реализиран дисертационен проект, на Диана Божилова, която е посветена изцяло на опита от българския евроинтеграционен процес (Bozhilova 2008). Изследването е особено ценно, защото, бидейки реализирано под британско научно ръководство, то е носител на характерната за тази академична традиция безпристрастност и дори откровена критичност в оценката за подхода и политиката на разширяване на ЕС.

Резултатите от проучването, като пакет от установени факти и аналитични обобщения, и досега не са загубили своята значимост, макар то да е съществено увредено от две решаващи предпоставки.

Първо, понеже е дисертационен проект, авторът е търсил задължително вписване в мейнстрийма на евроинтеграционните изследвания, в частност, теориите в това поле. С други думи, *емпиричните находки са разглеждани не през логиката на тяхното място в самия предмет на изследване – европеизацията на българското общество, а само като вписващи се или оспорващи валидността на предходното теоретично знание*. По този начин ключово важният въпрос – **защо** у нас нещата са стояли по този начин, (а и съответно евроинтеграцията е протекла тъкмо **така**)? – остава без каквото и да е внимание.

Второ, емпирично установените факти, макар да са видени в доста широк диапазон от значими аспекти и различни равнища на евроинтеграцията, остават фрагментарни, *без опит да се направи цялостно осмисляне на проблемния предмет*. Кое то и няма как да стане, именно защото предметът не е интересен, а неговите отделни аспекти са използвани само за критичен диалог с твърде хетерогенната и разнопосочна предходна академична традиция.

Още по-важно, от гледна точка на предпоставките за настоящето изследване, е, че през последните няколко години протича интензивно преосмисляне на основните направления в изучаването на евроинтеграционния процес, включително начина за интерпретация на политиката на разширяване (Grabbe 2017; Schimmelfennig, Sedelmeier 2019). Смеем да се надяваме, че нашият подход към тази проблематика ще допринесе за обогатяване и, евентуално, за парадигмално отместване на текущия академичен дебат. Акцентът е върху *изясняване на реалните механизми на евроинтеграционния процес*, които досега са оставали извън обсега на изследователския интерес – на първо място, *поради притеснения от самото поставяне под съмнение на ефективността на провежданите от Европейската комисия политики*. Изобщо не е случаен фактът, че вместо реалностите на взаимодействието между ЕС и страна-кандидат за членство в литературата изобилстват доста вулгарни метафори като „членство в клуб“, „морков и тояга“, „назоваване и засрамване“, „властова асиметрия“, „трансформационна мощ“ и други, бедни откъм социално-политическо съдържание, мисловни конструкции.

Единственият пример за анти-позитивистко изследване на сложните взаимоотношения между процесите на европеизация, от една страна, и подготовката за членство в ЕС, от друга, е международното сравнително проучване на трансформациите в сектора на регионалната политика в СЦИЕ на Хюз, Саси и Гордън (Hughes et al 2005) и за нас то е важно не само с конкретните си изводи, колкото като обща методологическа програма. Нейните основни императиви са няколко:

- емпиричният материал да не се използва единствено за тестване на предварителни тези, а като източник на информация относно сложността и многоравнищността на изследвания предмет;

- освен сложността следва да се отчита и диалектичността⁸ на двупосочно взаимодействие между ЕС и кандидатките, която е неподозирана преди изследването;

- всяка от страните във взаимодействието да се разглежда като сложен конструкт от субекти (с особени, *съдържателно конкретни* възприятия, нагласи, цели, стратегии и начин на работа), имащи свои интереси и репертоар на действие, но също и търпящи промени в хода на самото взаимодействие, които го променят и самото него;

- да не се търси универсално общото, а обратното – познавателен приоритет да има специфичното за разглежданите процеси.

Тази мощна изследователска програма е, в конкретния случай на това британско изследване, в значителна степен ограничена от сравнително тесния терен, на който се реализира - регионалната политика на ЕС и подготовката за нея в страни от ЦИЕ. А генерализацията на получените резултати върху целия процес на присъединяване на пост-комунистически общества, въз основа на такъв тесен сегмент от интеграционната политика, е крайно уязвима в концептуално-методологически план.

⁸ Акцентът върху диалектичността на евроинтеграционния процес, особено в случая с Източното разширяване на ЕС, е изключително рядко срещан в академичната традиция. Поради това изключенията са много важни и заслужават внимание: „... ние не търсим еднопосочно отношение между предпочитания и последствия, а по-скоро променящия се контекст, вътре в рамките на който идентичности и интереси се конституират взаимно чрез процес на взаимодействие“ (Fierke and Wiener 2005, с 103). „Ние изясняваме в дълбочина взаимоотношенията между норми, практики и идентичност и как интересите се трансформират в диалектично отношение между трите.“ (пак там с 115).

Тъкмо от тази гледна точка има само едно изследване в предходната традиция, което заслужава да бъде внимателно осмислено, защото успява, макар и по твърде странен начин, да влезе в конкретната сложност на реалния механизъм за осъществяване на Източното разширяване на ЕС.⁹ Това е монографичното изследване на Хедър Грабе *“The EU’s Transformative Power. Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe”*.

Интересът към книгата е обоснован от две основни обстоятелства.

Първо, това е концептуално осмислено *емпирично изследване на реално протеклия процес* на подготовка за членство в ЕС на пост-комунистическите общества от ЦИЕ, а фокусът на внимание на сравнителния анализ включва и България като типологически характерен случай.

Второ, тази книга много ясно извежда на преден план големия проблем на Петото разширяване, което е форматирано - като съдържание и начин на провеждане - от **напрежението между европеизация (EU-низация), от една страна, и подготовка за членство, т.е. преговорен процес, от друга**. В това отношение самото заглавие, което е концептуален кондензат на авторовата теза, е изключително красноречиво. Европеизацията, качествено преобразуване на начина за провеждане на публични политики в националното общество съобразно стандартите, присъщи на интеграционните политики на ЕС и на начина за работа на неговите институции, е следвало да стане **чрез** политиката на разширяване на ЕС, а пък тя се оказва сякаш **погълната от предприєдинителната условност** (условността, която е само един измежду многото инструменти, сякаш е заместила, станала е синоним на самата разширителна политика). Очакването е било политиката за разширяване на ЕС, основана на предприєдинителната условност, да постигне европеизация=EU-низация на пост-комунистическите общества.

По логиката на Копенхагенските критерии, една страна-кандидат трябва да е безусловно европеизирана, за да може след това (но именно на тази основа) да проведе успешен преговорен процес и да се присъедини към Съюза. Това е, така да се каже, нормалният ред на нещата и поради това за страните от ЕФТА – Швеция, Финландия и Австрия, няма никакъв проблем да преминат по този „нормален път“ само за около година и половина (или пък за страните от Средиземноморските острови – Кипър и Малта – малко по-бавно, но също доста успешно).

Бедата идва само за пост-комунистическите общества, при които европеизацията им трябва да съвпадне с подготовката за членство и, по същество, вторият процес се оказва заместител на първия. И точно тук е изследователският въпрос – *възможно ли е изобщо* това да стане и, ако – „да“ (защото членството на тези страни в ЕС вече е исторически факт), то - *как* (чрез какви конкретни механизми на трансформация) и на *каква цена* (в прекия и преносния смисъл на думата, както за Съюза, така и за страните-кандидатки)?

Обърнете внимание – авторът в прав текст заявява, че изследването е призвано да обясни *тъкмо реалния механизъм на взаимодействие между ЕС и страните-кандидатки*.¹⁰ Както ще видим, това действително е направено, но точно по думите на Умберто Еко: текстът е по-умен от автора, защото може да казва неща, за които авторът не си дава сметка.

Книгата на Грабе твърди непрекъснато, като основен извод от проведеното емпирично изследване, че ЕС е имал огромен потенциал за преобразуващо въздействие върху СЦИЕ – за целите на европеизацията им - чрез прилагане на предприєдинителната

⁹ Необходимо е пак да подчертаем уговорката, че методологическият *императив* да се изследва *тъкмо* конкретната сложната диалектичност в отношенията ЕС и кандидатите за членство е централното послание в работата на Джеймс Хюз, Гуендолин Саси и Клеър Гордън.

¹⁰ „Тази книга се занимава с това как процесът на присъединяване към Европейския съюз (ЕС) оформи правенето на публични политики в страните от Централна и Източна Европа, кандидатстващи за членство в него, за периода от 1989 до 2004. Тя анализира в детайли как ЕС използва неговите условия за присъединяване, за да упражни влияние и *тя изследва, по специално, как работят механизмите на европеизация*.“ (Grabbe 2006 с 1, курсивът мой- Г.Д.). В две изречения ключовото „как“ се явява три пъти (сравни също пак там с 24).

условност, но този потенциал се е оказал използван непълноценно - поради дифузност и несигурност (*uncertainty/непоследователност*) в *приложението* на условността. Т.е. тук намираме пряка концептуална приемственост между Х. Грабе и К. Смит (Smith 2003), която твърди същото – по принцип условността следва да бъде ..., обаче нейното практическо приложение е било обратното.

Концептуалните предпоставки, които са условията за възможност на тази теза, обаче, са двете ключови, приети на голо доверие допускания, които предreshават изхода от изследването:

- 1) страните кандидатки отчаяно искат да се присъединят, ама нямат какво да предложат на ЕС и, поради това,
- 2) взаимодействието между него и тях се гради върху „асиметрия на властта“, т.е. той може да наложи каквото си пожелае, безотносително към противниковата позиция.

Което и трябва да обясни сякаш странния факт, че страните от ЦЕИ приемат условия, които не съответстват на интересите им. Казано пределно огрубено, смазващата мощ на ЕС може да размаже пост-комунистическите общества, да ги преобразува и така ще ги подготви за тяхната дължима европеизация. Така разпознатият механизъм на взаимодействие би трябвало да гарантира универсален успех на „европеизацията чрез условност“. Обаче, на практика емпирично установените случаи се оказват съществено различни.

Така възниква изненадващата задача - как при това положение да обясним този несъмнен емпиричен факт, противоречащ на логиката на концептуалното допускане?

Предложеният от Грабе отговор е умилително прост – чрез условността може да се европеизират пост-комунистически общества, обаче подоптималният краен резултат произтича от непълноценно приложение на „преобразуващата мощ“. С други думи, емпирично установените *различия* в степента на европеизация се дължат на нееднакво приложение на тази мощ, а това е пряко следствие от факта, че именно *приложението на предприсъединителната условност е било „дифузно и непоследователно“*. В случая, както и при Смит, би било излишно да се питаме – **а защо** ЕС е приложил тъкмо по този начин своята титанична мощ, (след като е логично да се допусне, че подобно непълноценно приложение на механизма за европеизация би било контра-продуктивно на желаните цели за присъединяване на пост-комунистически общества към ЕС)?

За нас, обаче, тъкмо този въпрос – **защо така?** – е най-важният. А удивителното е, че конкретното богатство на емпиричното съдържание в книгата на Грабе, всъщност, е дало отговор тъкмо на този въпрос, макар и зад гърба й...

Поради приетия рамков концептуален обхват Грабе имплицитно „обосновава избора си“ на контролни случаи, чрез които да изследва „несъмнената преобразуващата мощ на ЕС“, през различията на възможността за въздействие от ЕС към ЦЕИ – избрани са граничните случаи на:

- свръх-регламентирани политики (движение на работна сила, евфемистично наричано навсякъде „свобода на движение на личности“) и
- слабо регламентирани (защото са много нови и не са никакъв проблем за страните от Шенген – граничен контрол и визов режим), както и на много (Унгария), средно (Полша) и слабо (България) подготвени обекти/страни на въздействие.

Този избор на типологически представителни случаи¹¹ иде в отговор на изходното допускане, че процесът по приложението на условността, който е задвижен и дирижиран от

¹¹ Тук задължително трябва да се направи една важна методологическа уговорка. Подготовката за членство в ЕС предполага европеизация на 10 пост-комунистически страни в 30 секторни полета за интеграционни политики. Т.е. реалните казуси, в които може хипотетично да се очакват различия, са 300. Грабе провежда емпирично наблюдение върху шест от тези случаи и прави генерализация върху цялостния процес на Петото

ЕК е константа. Следователно, резултатите би следвало да са еднакви във всички случаи, поради *еднаквостта на начина на приложение на една и съща, в принципите и приложението си, политика на разширяване*. Щом се констатира различия в резултатите, то причината може да е единствено в сбърканото приложение на, неподлежащите на съмнение, абсолютни принципи на разширителната политика на ЕС.

Картината, която излиза от емпиричния анализ на конкретната фактология на присъединителния процес, обаче е, всъщност, тъкмо обратната. Да видим какво казва каскадата от фактите, изложени в изследването на Грабе:

Поради съвпадението на ключови предпоставки:

- *Безпрецедентен мащаб на предстоящото разширяване към 10 централно и източно-европейски страни, Малта, Кипър и Турция, но и*

- *Също такава сложност на задачата по присъединяване на пост-комунистически страни, за каквата задача няма предходно знание,*

- *Страните-членки, сами спорещи помежду си за смисъла на европейската интеграция и нейните приоритети (в частност, кои страни да са нейни адресати и в каква последователност),*

- *Нямат единно – нито желание, нито възможност - за провеждане на разширяването и, поради това, с готовност го предоставят като прерогатив на ЕК (доколкото тя все пак е натрупала практически опит от взаимодействието с тези страни в рамките на споразуменията за асоцииране, т.нар. Europe Agreements),*

- *Комисията, обаче, вижда в провеждането на тази политика собствен терен за властова експанзия в институционалната геометрия на ЕС, т.е. от административен посредник да се превърне в политически субект;*

- *По този начин ЕК става заложник на безалтернативния успех на тази своя политика (защото тя е „твърде голяма, за да се провали“, без да повлече и целия Съюз след себе си).*

- *Но в хода на подготовката за членството изведнъж се оказва, че – изненадващо за ЕС, а и за ЕК – става дума не само за адаптация на икономики към пазарни правила, а за фундаментални реформи на цялостни общества, за което местните правителства нито са готови, нито ги желаят, нито имат ресурс(и) да се справят...*

- *Още повече, че за страните от Петото разширяване обхвата на наблюдаваните секторни политики се разраства значително, включително към области без *acquis* (например, в областта на правосъдие и вътрешни работи), а пък детайлността на наблюдението е безпрецедентно висока. Просто няма кой да се нагърби с такава задача, освен ЕК.*

- *Но Комисията участва в процеса на създаване на съюзното законодателство и има правомощия да следи за неговото прилагане, но няма нито един правен или институционален инструмент за провеждане на политически по естеството си реформи. А на това отгоре, става дума за страни извън ЕС, към които се предявяват изисквания/задължения като към членки, но имащи права на външни*

разширяване. Казано в прав текст, „извадка“ от случаи прави проведеното изследване крайно неподходящо. Този ключов методологически проблем остава незабелязан, защото в парадигмата на позитивизма, характеризиращ мейнстрийм традицията на изследванията върху разширяванията на ЕС, фундаменталното допускане е за универсалност на изследвания проблем във всички възможни измерения. Въз основа на това скрито допускане очакваните възможни емпирични различия се отнасят само до „разлики в степен“, а не в качество. Качественото многообразие, *разно*порядковостта на конкретните общества и секторните политики остава отвъд парадигмалните граници и не е център на изследователския интерес. Именно скритото допускане за *едно*порядковост на „различните случаи“ сякаш оправдава изводите от шест случая да се екстраполират върху целия пуул/свкупност от 300 случая.

страни, т.е. без права. А от тях се изискват реформи, които да променят характера на целите национални общества;

- Което вече извежда на първо място въпроса за *принудата* (Smith 2003) като инструмент за въздействие върху съпротивляващите се (срещу толкова високи очаквания) правителства,

- А пък, по собственото естество на ЕС (като *взаимоизгодно търгуване между равноправни партньори*),

- Той изобщо няма какъвто и да било развит инструментариум за *принуда*...

- Което налага на ЕК да разчита и да стимулира конкуренцията между кандидатките¹² (възникнала при приложението на политиката на условност), защото само тази конкуренция донякъде замества необходимия, но липсващ „лост за принуда“,

- Обаче при тези условия, *бързината в преговорния процес*, а не дълбочината на преобразуващите реформи става движещ стимул, в който се реализира стремежът към членството в ЕС,

- А това означава, че резултатът може да се постигне само по един начин - *максимална повърхностна подготовка, защото минимизацията на максималната задача е единственият начин тя да стане (поне донякъде) изпълнима.*

- Така задачата се свежда до приемане на промени в законодателството – пренос на *acquis* в националното законодателство¹³, (без да забравяме за местната готовността за измама - с декларирано/обещано, но неизпълнено след това),

- Като не може да забравяме, че опитът на Комисията по реализацията на споразуменията за асоцииране, а и *самото съдържание на acquis е основно в полето на подготовката за пазарна интеграция*, т.е. в един подчертано нео-либерален подход/интерпретация към задачите на пост-комунистическата трансформация.¹⁴

- Важно е, че самата *Комисия насърчава този плосък (по съдържание) и твърде тесен (по обхват) преход* към членство в ЕС чрез преднамерена техницизация на процеса, правейки го *да изглежда партийно-политически неутрален, универсален по адресат и сякаш гарантирано продуктивен.*

- Комисията, по силата на всички гореизложени причини, преднамерено приоритизира основно преноса на *acquis* като основно съдържание на подготовката за членство в ЕС, т.е. собственото съдържание на предприєдинителната условност, която има иначе достатъчно сложен, диверсифициран апарат (включващ *policy models, twinning*, финансови програми като ФАР, ИСПА и САПАРД и т.н.), *се оказва практически сведена най-вече до мониторинг над преноса на европейското право (в по-малка степен върху институционалните предпоставки за неговото ефективно приложение),*

- Тази специфична интерпретация на целите и задачите на протичащата европеизация с инструмента на предприєдинителната условност изглежда да е оправдана, поради съпадението на много интереси, *биещи в общата цел и за двете страни в преговорния процес.*

¹² Повече по въпроса за преднамерената употреба на тъкмо този политически инструмент за натиск виж в Ферхойген и Василиу (Ферхойген 2006; Vassiliou 2007).

¹³ Което мейнстрийм традицията, когато говори за европеизация, най-безхитростно нарича „пренос на правила“ („rule transfer“) – виж всички тестове на автори като Улрих Зеделмайер, Франк Шимелфених и всички останали академични звезди в това направление.

¹⁴ Господството на нео-либералните възгледи през 1990-те години просто прави да изглежда, че подготовката за радикална комерсиализация на пост-комунистическите общества е „правилният път“, което обаче никога не е било публично дебатирано, макар в някои случаи дебатът да би могъл да защити с аргументи правилността на решенията на Комисията. Това е експлицитна теза на Грабе. По същия въпрос виж и Божилова (Bozhilova 2008).

Ето ги в общ ред на изброяване:

- Защото, първо, само по себе си, *нормативното регулиране на общия пазар е важно* като фундаментална предпоставка за икономическа, а и всяка друга евроинтеграция,

- А, второ, още по-важно е то за *пост-комунистически страни*, които нямат опит в свободни пазарни отношения, които трябва да устоят на конкурентен натиск.

- А ЕК, трето, има най-голям опит (компетентност и компетенции, т.е. правомощия) тъкмо в полето на задаване на стандарти (benchmarking| и мониторинг), доколкото това е опитът, придобит през годините, в които наблюдава и оценява процеса на *пазарно асоцииране* на пост-комунистическите страни в началото на 1990-те,

- Но освен това, четвърто, възприетият подход позволява относително ясно и още *по-относително* обективно *регистраване на напредък* по секторни политики, които – сами по себе си – нямат общоприети съдържателни стандарти,

- Което пък, пето, е станало *особено важно в състезателния сравнителен план на разглеждане на всяка от кандидатките*,

- Като по този начин се печели „две в едно“: *не само елементаризира присъединителната условност, която е еднакво в интерес и на страните кандидатки, и на Комисията* като „локомотив на разширяването“ (Hughes et al 2005),

- но и ЕК *преднамерено се възползва от пост-комунистическото наследство на кандидатките*, в които е традиция да се провеждат политики чрез подхода отгоре-надолу, което прави обществото пасивен участник,

- В разрез с чисто декларативно заявяваното върховенство на политическия критерий за демократичност на обществения живот¹⁵.

Следователно, начинът на провеждане на европеизацията чрез условност, всъщност, е императивно наложен от целия гореизложен комплекс от социално-политически обстоятелства. Проведената с механизмите на предприединителната условност подготовка за членство в ЕС противоречи на декларативната цел на европеизацията (съдържаща се в Копенхагенските критерии), заради интереса от задължителен успех на ЕК в условията на липса на ресурси, разбираани в широкия смисъл, за *същинска социетална промяна, която и не фигурира в програмата за подготовка за присъединяване* (въпреки че тя би следвало да цели европеизацията на тези общества).

Накратко, ЕС е имал микроскопичен ресурс за въздействие (към европеизация), който е компенсирал с подръчния инструмент на конкуренцията, провеждана обаче дифузно и несистематично, поради решаващата роля на различните национални интереси за приемане или отхвърляне на отделни страни,

- Но пък в интерес на стратегическия интерес на *западноевропейската сигурност*, заради която всъщност е и започнало Източното разширяване

- И, в този смисъл, „наградата за Косово“ за България и Румъния *е повече характерна за политиката на 5-та вълна на разширяване на ЕС, а не изключение от нея*.

С други думи, **дифузността и несистематичността/непоследователността** в прилагането на предприединителната условност не са моментни, ситуативни пропуски или нечии вини. Противоречащият на декларативните принципи начин на приложение на

¹⁵ Макар политическият критерий да държи първенство във времето (като предусловие за всичко останало), то постигането на съответствие по него се оказва твърде „ниска летва“. По този въпрос виж Коченов (Kochenov 2014).

условността е именно дължимият **политически характер на Източното разширяване на ЕС, което е постигнало все пак максимален резултат - при твърде ниския изходен потенциал (и в самия Съюз, и в страните кандидатки): в рамките на исторически поставената задача и на исторически подръчните ресурси.**

Основен извод от проучването, изложено в книгата на Грабе: гореизложеното, изглеждащо като „Дефектното“ непълно приложение на предприсъединителната условност, е реализирало оптимално потенциала на ЕС за европеизация на пост-комунистическите общества в СЦИЕ. *Този твърде особен начин на провеждане на европеизация чрез процеса на преговори за членство в Съюза е цената за „успешното“ протичане на източното разширяване*, т.е. максимално употребяване на минимален ресурс за въздействие. А този начин на „европеизиране“ има своя неизбежна цена – този процес логично довежда до членство в ЕС, което обаче е „особен успех“: частичен и повърхностен успех – към *отваряне и комерсиализация на икономиките* чрез пренос на *acquis* за сметка на пренебрегване на демокрацията и върховенството на правото, заради дирижистките политики на про-европейски промени от послушни, но хитруващи местни, декларативно про-европейски правителства¹⁶.

Следователно, *начинът на протичане* на Източното разширяване е оптимален с оглед на *собствените му цели* (като цели на Съюза и, още повече - на „локомотива на разширяването, и стоящите зад тях национални интереси на страните членки, в унисон с очакванията на страните кандидатки за бързо влизане в ЕС). Но пък е направено с цената на загърбване на целите на европеизацията – макар че (поне „на теория“) би следвало разширяването да последва едва след завършването на европеизацията.

Големият въпрос за размисъл, с който си тръгваме от книгата на Грабе, може да се формулира чрез метафора. Поне през очилата на мониторинга на ЕК пост-комунистическите страни изглеждат подобни на топчета за пинг-понг, които интензивно прескачат около разделителната линия на Копенхагенските критерии: първи удар и страната, прескачайки мрежата, влиза в ЕС. Обаче следва изненадващ втори удар и страната се връща обратно в противоположното поле, характеризирано от дефицит на, фундаменталната за ЕС ценност, върховенство на правото (Полша, Румъния и България) и последователен курс **към нелиберална** демокрация, подкрепян от мнозинството гласуващи на редовните избори (Унгария). Дали не е по-реалистично да допуснем противоположното: националните общества притежават значителна доза цивилизационна инертност. Тя е обусловена от диалектичното взаимодействие на широко разпространени ценности, върху които са построени институционалните модели на тези общества. А ценностите се препотвърждават от начина на провеждане на политиките от така скроените институции. Оттук идва и цивилизационната резистентност срещу европеизацията, която може да *бъде внедрена само симулативно – повърхностно, частично и за кратко, т.е. обратимо* (защото говорим за европеизираща промяна, протекла в рамките само на едно десетилетие)?

Но пък бе достатъчно само още едно десетилетие, след еуфоричното празнуване на „Големия взрив на разширяването на ЕС“, за да се изяви естеството на симулативната европеизация в хода на така провеждания евроинтеграционен процес (най-явно, но не само в

¹⁶ Сравни с казаното от Хюз и съавторките му: „Западната помощ за пост-комунистическите държави и по-специално помощта от САЩ често пъти бе насочена към подкрепа на корумпирани лидери или елити, лоялни към „про-западна“ външна политика и неолиберална икономическа програма в ущърб на демократичното институционално развитие и политическата отговорност. Тази тенденция прие крайна форма в Западната политика към Русия и бившия Съветски съюз, но тя бе също разпознаваема във външната политика в някои Източноевропейски страни.“ (Hughes et al. 2005: 21). При тези условия просто няма място за изненада, че с хода на времето наблюдаваме политическо връщане назад в областта на демокрацията, върховенството на правото и свободата на словото в редица пост-комунистически страни, от които България не е изключение.

Унгария, Полша, България и Румъния¹⁷). Постигнатите промени под натиска на предприєдинителната условност са повърхностни – и най-вече – обратими, тъкмо защото не стъпват на реална, дълбочинна европеизация на общества.

Този критичен и преобръщащ прочит на забележителното изследване на Х. Грабе ни ориентира към ключовия концептуален проблем в *осмислянето на политиката за разширяване на ЕС* – как точно се реализира тя, *чрез какви механизми и на каква цена, съобразно преследваните евро-интеграционни цели?*

При това не става дума само за разпознаване и назоваване на социално-политическите механизми. Следвайки методологическия императив на Хюз и неговите съавторки, трябва да схванем тъкмо диалектичното в отношенията между участниците в процеса. Такъв подход обаче задължително предполага да стигнем до равнището на *личната субектност и присъщата ѝ субективност*.

В научната литература досега не е известно национален евроинтеграционен процес да е бил изследван чрез богатството на информацията от лични спомени на представителна група от разнообразни дейци – в нашия случай, спомени на 47 участника в процеса на най-високо държавно равнище; една информация, позволяваща да се влезе в дълбочината и многоаспектността на евроинтеграцията. Тук, обаче, трябва да подчертаем ключово важно ограничително условие пред нашето изследване. Да съдиш за евроинтеграционното взаимодействие между ЕС и страна-кандидат за членство само по спомените на националните представители в процеса е доста сходно на това да се опитваш да разбереш телефонен разговор само по репликите на единият участник. При все това, ако репликите на този участник са достатъчно интензивни и богати на съдържание, то можем с висока степен на сигурност да реконструираме и логиката на разговора, и общият му смисъл, въпреки отсъстващата друга позиция.

3. КЛЮЧЪТ КЪМ РАЗБИРАНЕТО НА ЕВРОИНТЕГРАЦИОННИЯ ПРОЦЕС - КАКЪВ Е ТЪКМО НАЧИНЪТ НА ОСЪЩЕСТВЯВАНЕТО МУ?

Приоретизирането на точно този въпрос има основания в две предпоставки.

От една страна, на предметно равнище, характерът на всеки процес има пряко отношение към качеството на неговия резултат. От тази гледна точка, има простор за академично любопитство към този конкретен проблематичен предмет, защото резултатът от членството на България в ЕС, най-меко казано, не може да се определи като отличен или поне оптимален. Обратното, качеството на членството е, най-меко казано, под-оптимално и свидетелствата за тази оценка са много, разнопорядкови, но пък доста еднозначни, а тъкмо това поражда интерес към характера на процеса, отвеждащ към тъкмо такъв резултат (Карамфилова 2012).

В този смисъл интересът към начина на протичане на процеса е път за разбиране на *социо-политическите механизми за конструиране на специфичния резултат, в които е въплътен същностният характер на политиката за разширяване на ЕС*, (чийто е този резултат). Тази политика никъде не е регламентирана, а е повече от сигурно, че нейната същина е далече отвъд и дълбоко под декларативните цели, намерения и обещания. Те са част от реалността на процеса, но не и цялата истина за него. Същината на разширителната политика на ЕС е голямо неизвестно към днешна дата.

Интересът към това „неизвестно“ не е чисто академично любопитство. Защото е легитимно да очакваме различно, т.е. оптимално качество на разширителния процес, който ще продължава и занапред.

Тъкмо този двойствен познавателно-политически въпрос се превръща в питане за диалектиката на, само условно разграничените, *„местните условия, конструиращи*

¹⁷ Нямаме причини да забравяме фактическия фалит на Гърция от 2009 г., който бе резултат именно на разходните, обременени от клиентелизъм политики на поредица правителства.

поведението на участниците в процеса“ и на „външните субекти, упражняващи въздействия с цел присъединяване към ЕС“, които форматират начина на протичане (и резултата) на взаимодействието между ЕС и страната-кандидатка, в конкретния изследван случай – България.

Този въпрос е особено интересен в сравнителна перспектива – дали в конкретния български случай преобладават *националните специфики* (които подлежат) на:

а) идентификация като брой, съдържание и структура (взаимни съотнасяния);

б) обяснение на връзките и относителната тежест в конструирането на местната ситуация;

или, обратното,

в) *общите принципи и процедури на подхода* (явно заявените, но също и неявни, но използвани на практика), чрез който е реализирана политиката на разширяване (политическата „методология“, както я определя Клаудиус Маниокас 2004) в периода 1993-2004, чийто отложен и завършващ етап е приемането на България и Румъния в ЕС.

От друга страна, освен на предметно равнище, проблем има и на познавателно равнище, което вече пояснихме, че е ключова опосредяваща инстанция в провеждането на разширителната политика на ЕС. Самата политика е много далече от това да е добре разбрана и осмислена от академичната традицията в изследването на Източното разширяване, която към днешна дата надхвърля стотици хиляди заглавия.¹⁸ В академичните разбирания за нея се срещат, както еуфоричните възторзи за най-успешната политика на ЕС (Зеделмайер, Шимелфених в многобройните им публикации), така и скептичните виждания за „огромния трансформационен потенциал“, който е използван непълноценно (Smith 2003, Jacoby 2004, Borzel 2010, Grabbe 2006), така и остро критични оценки за изначално сбъркан подход към Източното разширяване (многобройните публикации на Kochenov, Slepín, Mendelski, Gallagher и много други).

Тези разнопорядкови аналитични оценки на историческия процес са следствие от различни подходи към разширителната политика на ЕС. Съответно, те отреждат различна тежест на „общите правила в политическия подход“, приемани нерядко за фактор-константа, и „местните обстоятелства“, смятани за фактор-променлива, което и обуславя различен начин за оценка на начина на протичане на процеса.

Накратко, конкретното съотношение между общото и особеното в случая е далече неочевидно, а и обяснение за съдържателната, социално-политическа логика на това конкретно съотношение никога досега не е било предлагано.

Тук отново става важен въпросът за преобладаване на „повтарящото се общо“ между страните (и процесите) от Централна и Източна Европа или на „национално специфичното“, което е особено важно в конкретния български случай. За разлика от другите случаи, които са сравнително добре представени в достъпната ни англоезична научната литература, включително - румънският случай (в двете книги на Т. Галахър), българският евроинтеграционен процес досега е бил предмет на изследване като правило през негови особени акценти, аспекти, секторни политики, но не и като цялост. Характерът на процеса, обаче, се носи именно в цялото и, следователно, без анализ именно на целостта на процеса не бихме разбрали неговата същина, а и причините, отвеждащи към неудовлетворителния – и за българската, и за европейската общественост – резултат.

В обобщение, изследването на българския евроинтеграционен процес представлява (академичен и policy) интерес, едновременно заради необходимостта да *разберем и българската особеност в политическия процес на конструиране на резултата, и общия механизъм за провеждане на разширителна политика на ЕС в онзи исторически момент, когато българският потенциал за евроинтеграция е трябвало да бъде реализиран*.

¹⁸ Търсачката Google scholar дава около 427 000 заглавия по ключови думи EU enlargement (разширяване) и още 722 000 за EU accession (присъединяване).

Сумарно взето, научната литература, отвъд методологическите различия, е доказала убедително няколко базисни постановки. Подходът на ЕС към Източното разширяване е неясен, неопределен, предпазлив (по метод „стъпка по стъпка“, „пълзящ“ и „проба и грешка“), подчинен на „стратегията да няма стратегия“, поради сложността на задачата, неизвестностите в нейното решаване и опасностите от евентуален провал. Съответно, методът на политиката за разширяване, която цели приоритетно а) пазарна интеграция и б) политическа социализация на СЦИЕ, е фокусиран основно върху подготовка (чрез структурни и нормативни реформи) за присъединяването към общия пазар и покриване на минимални политически стандарти, които са посочени, но остават неосмислени в Копенхагенските критерии от 1993 г.

В последица от това практическият процес на подготовка за членство в ЕС се съсредоточава върху (и почти се изчерпва с) пренос на законодателството *acquis* като основен инструмент, защото то е решаващото рамково условие за провеждане на интеграционните политики в сферата на икономиката. А всичко останало получава по-скоро повърхностно внимание - за формално съответствие с процедурите на представителната демокрация и за защита на личните и групови права и свободи.

Цялостната логика на тази политика цели бързина за протичане и завършване (Грабе), а не дълбочина на процеса на подготовката за членство. Но е важно да не забравяме, че това е в интерес едновременно и на страните-кандидатки, и на ЕК като двигател на процеса. Специфичният начин за провеждане на присъединителния процес е предложен и наложен от ЕК, а тази сложила се по силата на обстоятелствата практика започва да изглежда и се приема от участниците в процеса (като да е сякаш буквално *природа* на разширителната политика) по подразбиране. Нито естеството, нито инструментариума на тази политика някога са били аргументирани, нито собствено правно закрепени по какъвто и да е начин. Но пък наложеното като изисквания от страна на ЕК е безусловно прието и изпълнено от страните-кандидатки за членство в ЕС, включително чрез *обещания за бъдещо изпълнение* от страните, в лицето на техните правителства.

На свой ред и институциите на ЕС, и страните-членки приемат очакваното бъдещо състояние на кандидатките като достатъчно основание не само за започване на преговорния процес, но и за неговото приключване в края на 2002 за първите 10, а за България и Румъния на 25 април 2005 г. (Ludlow 2004; Ферхойген 2006 [Verheugen, 2006], Vassiliou 2007).

Тъкмо този начин на политическо действие би трябвало да осъществи същевременно европеизацията на посткомунистическите общества, която се очаква да протече в хода на тази подготовка за членство в ЕС - именно чрез самия преговорен процес или, най-малкото, под неговия натиск. ЕК налага изисквания за пренос на европейското право (*acquis*) и за изграждане на институционален апарат за неговото приложение, а извършените реформи, в комплект с поети обещания от националните правителства, определят темповете (и в крайна сметка, резултатите) от преговорите за присъединяване към ЕС.

По този начин проведената европеизация се оказва твърде много *варираща по сектори* за провеждане на евроинтеграционни политики (Hughes et al. 2005; Sedelmeier 2013), особено *повърхностна по отношение на политическите критерии* (Sedelmeier 2013; Epstein, Jacoby 2014; Kochenov 2014), а напредъкът се оказва, в крайна сметка, *обратим*.

Всичко това, обаче, до голяма степен е следствие именно от приоритетната важност на бързината, с която трябва да се приключи процесът – а тя, повтаряме за пореден път, е тъкмо следствие от политическия характер на процеса. Тя е цената, за да стане „невъзможното възможно“ (довчерашните комунистически общества да станат съвместими с и интегрирани към най-развитите западноевропейски капиталистически общества). А пък, освен това, задачата е и *стратегически*, и *тактически* важна. Защото така се защитава *стратегическият интерес* - както за Европейския съюз чрез премахването на тройната

заплаха за неговата сигурност¹⁹, за Европейската комисия – реализира триумф на поверената й ключово важна политика, така и за всяка една страната-кандидат, в случая – България, защото това поне изглежда като успешен завършек на пост-комунистическия преход. Но освен стратегически, този начин на протичане на историческия процес също така е тактически *най-лесно* да стане - в чисто практически план, отново и за двете заинтересовани страни. Като не забравяме, че същевременно така постигнатия успех на Източното разширяване е станал изключително евтино – за около 0,1 на сто БВП на страните в ЕС (Ludlow, 2004; Ферхойген, 2006 [Verheugen, 2006]).

Само че актьорите в този процес не са само ЕК и България, а и страните членки на ЕС, които трябва единодушно да одобрят членството на страната кандидат. Обаче всяка от тези страни си има собствени интереси и е много трудно да се постигне единодушието, което е така нужно. Тъкмо поради това е особено важната роля на ЕК, която произтича именно от невъзможността да има друг интеграционен център и мотор на разширяването – в условията на разнопосочност и дори разнотой на интересите, брокерът между националните интереси се превръща в двигател на процеса. Още повече, че, както справедливо изброява Грабе, Комисията освен всичко това е едновременно в поне тройна роля – 1) на определител на конкретното съдържание на стандартите, до които се операционализират мъглявите Копенхагенски критерии във всяка една от растящия брой секторни интеграционни политики; 2) наблюдател и оценител на напредъка/прогреса на всяка страна-кандидат към покриване на тези стандарти, но също и експертен авторитет, посочващ дължимите управленски действия за прогрес към покриване на стандартите; 3) доставчик/разпределител на ресурси (финансови и експертни) за нуждите на интеграционните национални политики.

Но пък, подчертаваме още веднъж, всичко това „се оказва, че е така“ - едва на практика, защото никъде и от никого не е регламентирано по правов път, камо ли пък да е доказано с аргументи, че точно така и следва да бъде. А щом практическият опит замества предварително ясни правила, (които хипотетично биха могли да му служат за „гръбнак“ или поне за стриктна рамка), то ясно е, че самата практикувана политика на разширяване на ЕС ще бъде твърде зависима от непредвидими фактори. Например, от „стечение на непредвидени обстоятелства“ или, още повече, от особеностите на участниците в процеса. Тук говорим за особените качества – политически (национални и партийни) и личностни - на субектите, които реализират процеса на Източното разширяване на ЕС.

Ето защо нашето изследване, поставящо начало на навлизането в дълбочината на политиката за разширяване на ЕС, трябва да се фокусира върху следните тематично-проблемни приоритети: особената роля на „международното положение“; ролята на страните членки на ЕС; особености на взаимодействието в присъединителния процес, включително множественост на участниците от страна на ЕК и на България; ролята на личността и на „наш човек отвътре“. Изборът на последователността в подредбата на избраните проблемни акценти ще бъде обоснован в хода на изясняването на резултата от нашето изследване.

¹⁹ Тази тройственост на стратегическата задача в Петото разширяване на ЕС включва а) преодоляване на опасността от обединението на Германия, което, от една страна, заплашва с германизация на Централна Европа, но от друга – с разпадане на самия германо-френски мотор на евроинтеграцията; б) преодоляване на широкия спектър на взриво-опасност в обществата от бившия комунистически лагер по границата на ЕС – междуетнически конфликти, граждански войни поради икономически кризи, бежански вълни, екологични катастрофи поради неспособност за управление на рискови икономически ресурси; в) мирно противодействие срещу гео-политическите желания на Русия, за която Централна Европа е зона на „жизнени интереси“, а Западна Европа остава в енергийна зависимост от нея. За подробностите виж O’Brennan 2006.

4. РОЛЯТА НА „МЕЖДУНАРОДНОТО ПОЛОЖЕНИЕ“²⁰

Още в изходния момент, в който подхождаме към анализ на такъв подчертано *проблемен предмет*, какъвто са механизмите на разширителната политика на ЕС, задължително трябва да си даваме сметка за *високата степен на неопределеност и множественост на възможностите* за развитие на Петото разширяване на ЕС. Зад тези характерни особености на историческия процес като негова предпоставка стои нееднородността на националните позиции към неговите цели, задачи, времеви параметри, адресати и *policy* инструментариум. Процесът е не само извънредно сложен - многокомпонентен и многоравнищен, но и от самото му начало е смятан за продукт от „сложна смесица от икономически, политически и правни съображения/притеснения“ (Maresceau 1997: 4). Когато броят и пропорциите между съставките на едно нещо, а още повече – връзките между тях, са твърде неопределени, а и съществено вариращи във времето, то метафората „сложна микстура“ е твърде подходящ заместител на невъзможната концептуална строгост и яснота. Но това прави още по-съществено условното разграничение между вътрешно и външно измерение на въздействащите механизми в хода на процеса. Особено в светлината на изходната дефиниция на решаваната от Източното разширяване на ЕС задача като проблем на сигурността за западноевропейските общества.

Понеже това е настойчиво премълчавана изходна дефиниция на задачата, решавана от „Петото разширяване на ЕС“, следва да направим пояснение. Известно е, че германски министър на отбраната е обяснил политиката на ЕС към източните му съседи пределно просто – за да разбереш приоритетите на тази политика не се изисква стратегическа гениалност: ако не изнесем стабилност на Изток, ще внесем оттам нестабилност (Smith & Timmins 2018). С други думи, присъединяването на пост-комунистическите общества от СЦИЕ е абсолютен императив за ЕС като основна предпоставка за поддържане на основните му постижения – триединството на мир, стабилитет и просперитет. За всеки, който е виждал карта на политическата география на Европа е буквално очевидно, че пост-комунистическите страни, присъединени към ЕС през 2004, образуват отчетлив санитарен пояс между Западна Европа и Русия – от Финландия до Италия. Към тях просто за гарнитура са прибавени двете островни джуджета Кипър и Малта²¹, за да не бъде чак толкова ясна геополитическата логиката на взетото политическо решение. Евентуалното присъединяване на България и Румъния към този санитарен пояс няма собствена добавена стойност.²²

По-важното е, че географската разположеност е ключов общ определител на начина, по който международното положение влияе на евроинтеграцията на всяко едно от пост-комунистическите общества, макар това правило да намира различни проявления в конкретните национални случаи. Само повърхностно погледнато може да изглежда, че това са просто набор от еднопорядкови „държави“ в обща надпревара да изпълнят изискванията, произтичащи от Копенхагенските критерии за членство в ЕС, а успехът им е различен в зависимост от степента на вътрешния импулс и на усилията към евроинтеграция. Внимателното вглеждане в същината на икономическите и политическите процеси веднага откроява факта, че пространствената близост до икономическия двигател на Съюза

²⁰ В страна като България със закъсняла и особена модернизация, която не участва активно в глобалната търговия, международното положение е нарицателен израз за далечни (и съдържателно външни към тукашния живот) обстоятелства, които се използват за прикритие/извинение на скривани зад тях местни задкулисия. Влизането в ЕС радикално преобръща тази традиционна представа.

²¹ За целите на настоящия анализ можем да се абстрахираме напълно от тези два случая, защото двете островни общества нямат комунистическо минало и наследство, което е основният проблем пред присъединяването на СЦИЕ към ЕС.

²² Извън изключителната ситуация на кризата в Косово до 1999 г., когато изведнъж и болезнено остро, но тъкмо еднократно става необходимо да се преразгледа изключването на двете страни поради геополитическите considerations. Този военно-политически инцидент, както и втора война в Персийския залив превръщат САЩ и Великобритания в поддръжници на българската (и румънска) кандидатура за членство в НАТО и ЕС.

(Германия) се превръща в културна, инфраструктурна и цялостна икономическа обвързаност с него. Поради което след това започва да изглежда, че страните в съседство с Германия, сякаш от самосебе си, имат по-добри икономически постижения и бързина в пост-комунистическия преход (Wood 2017; Heydemann & Vodička 2017). Така започва да изглежда, че тъкмо тези страни са по-подготвени за членство в ЕС. Същият аргумент е валиден и в обратна посока – отдалечеността от Германия означава близост до Русия в културен, икономически и политически план (което е особено съществено в българския случай). Което допринася за закъснението в Прехода, нестабилната демокрация и мудно социо-икономическо развитие. Такива страни, най-общо казано, страдат от липсата на заинтересованост (у когото и да било във високите етажи на политическото взимане на решения) за присъединяването им към ЕС.²³

В този случай е изключително важно да се проследят *динамиките в геополитическото положение и ключовите фактори, които са оказали влияние върху начина, по който е протекла предприєдинителната подготовка* на страна като България. Особено важно е да се проследи важното разграничение между два аспекта на тази проблематика:

а) *ролята на дългосрочното въздействие на гео-стратегическите тенденции*, произтичаща от изначалната и фундаментална цел на Източното разширяване да реши комплекса от „Екзистенциални проблеми“ пред западноевропейските общества, възникнали след рухването на Берлинската стена (O’Brennan 2006). Да припомним, че избраната стратегия е проблемите на сигурността да се решат чрез „де-секюритизиращ“, т.е. невоенен подход – икономическа интеграция и политическа социализация. Обаче в хода на осъществяването на тази стратегия основният приоритет в решението – икономическата интеграция - започва да изглежда като да е самостоятелна реалност. Изглежда сякаш, че това е и самата задача на присъединяването на пост-комунистическите общества към ЕС, поради причините, които бяха пространно разгледани в част първа на настоящото изложение. Но *пазарната интеграция на пост-комунистическите общества, която е подготвяна с преноса на законодателство и мониторинга над него от ЕК, е все пак само един избран „инструмент“ в стратегическата политика за сигурност на страните-членки на ЕС*. Анализът трябва да преодолее характерната „оптична измама“, при която непосредствената задача, която и без друго е гигантска по мащаб – икономическата интеграция на пост-комунистическите общества в свободна пазарна икономика, способна да удържа на конкурентен натиск - започва да изглежда като „самата/самоцелна задача“, зад която сякаш няма други стратегически цели и спрямо която отговорната демокрация и върховенството на правото са външна „гарнитура“.

б) *ситуативни обстоятелства* (конкретни събития) от гео-политически характер, към които следва да сме особено внимателни. Защото те могат да изглеждат като външни инциденти, отклоняващи естествения ход на историческия процес, но всъщност, *те само извеждат на преден план (оголват) именно фундаменталните стратегически интереси на страните-членки на ЕС*. Без да си даваме сметка за второто, няма да разберем и решаващата роля на първото – ще изглежда, че ходът на самото разширяване е дирижиран от (или подвластен на) текущи, сякаш външни на неговата (собствено вътрешна икономическа) логика, моментни „обстоятелства“. Войните в страните от разпадналата се Югославия, терористичната атака срещу САЩ през 2001 г. и последвалите две войни в Персийския

²³ Ако дори словенците се оплакват от липсата на влиятелен патрон между страните-членки на ЕС, какво остава за страни като България и Румъния – с повече и по-тежки проблеми. Гюнтер Ферхойген, комисар по разширяването с най-големи заслуги за неговото успешно приключване, подчертава, че при поемането на поста през 1999 г. е срещнал огромна съпротива срещу самото поставяне на въпроса за присъединяването на България и Румъния (<https://www.bnt.bg/a/kak-vlyazokhme-v-evropa-spomen-ot-gyunter-ferkhyogen> - интервю за БНТ от 14.06.2019).

залив, конфликтът в Косово и намесата на НАТО в Югославия ще изглеждат именно външни (към логиката на разширяването на ЕС) инциденти. Проблемът е, че подобна подвластност на „външни обстоятелства“ би много логична, ако процесът на Петото разширяване е рехав и сякаш „безгръбначен“ (доколкото следва стратегията да няма стратегия).

Голямото изкушение е да вземем логичната привидност за достатъчното обяснение. Високата степен на неопределеност на присъединяването към ЕС, особено в българския (и румънския) случай, може да създаде илюзията, че ходът на процеса по самото си естество е силно е подвластен на случайни „външни обстоятелства“: външни към територията и още повече – към вътрешната логика на разширяването на ЕС. Кое би било опасно неразбиране на реалната сложност на евроинтеграционния процес, включително в неговото измерение на Източно разширяване на ЕС.

Фактологическият материал, който е използван за анализ на този ключово важен концептуален проблем, включва отговорите на българските евроинтегратори по въпросите за ролята, на условно казано, някакви „геополитическите фактори“. Въпросът е формулиран преднамерено абстрактно, за да не сугестира респондентите в каквато и да е посока и да не насочва към конкретни събития. Емпирично получените отговори преобладаващо се фокусират върху присъединяването на България към НАТО. Единственият друг фактор, повлиял върху хода на подготовката за членство в ЕС и преговорите, са отношенията с Русия. Това не са, строго погледнато, „външни“ фактори, защото те са също толкова „вътре“ и също толкова значими в икономически, политически и културен смисъл.

Тази особена вътрешност, особено на отношенията с Русия, трябва да се разбира в два основни смисъла:

а) реално, исторически обусловено и поради това трайно присъствие на небългарски интереси вътре в страната, било в икономиката, било в политиката, било в медийната среда и, по-надълбоко, в културата на България (Велева-Ефтимова, 2017 [Veleva-Eftimova, 2017]);

б) в съобразяване/отчитане на тези интереси в общественото мнение и нагласите на гражданствеността. Защото тук вече не става дума само за преките обективни интереси, а и за съпровождащите ги „митове и легенди“, с не по-малко дълбоки исторически корени – както по отношение на „нашата Освободителка“, така и към „флагмана на съвременната демокрация“, от лоялността към когото зависи пряко и българското членство в НАТО, и последващият осигурен достъп до ЕС.

Диалектиката на изучавания проблемен предмет ни задължава да отчитаме, че не само външно-политическите събития и дългосрочни процеси се оказват вътрешно партийно-политически въпрос, но и обратното – вътрешно политическите измерения на сложността на отношенията с Русия у нас се превръщат във „външен детерминант“ на евроинтеграционната политика, защото се отчитат от политиците в НАТО и ЕС като обективно обстоятелство, спрямо което те трябва да конструират решенията си.

В подкрепа на заявения по-горе методологически императив за проследяване на диалектиката в отношенията между конституентите на евроинтеграционния процес в хода на Източното разширяване, специално внимание трябва да се обърне на твърде характерното преминаване - един в друг - на двата (аналитично разграничени) аспекта на геостратегическата проблематика. Например, войната след разпада на Югославия или военната криза в Косово, довела до американските бомбардировки над Сърбия, може да изглеждат като моментни, „външни“ обстоятелства за хода на българската евроинтеграция. Но това, всъщност, са само епизоди, (както и реакцията след терористичната атака в САЩ от 11 септември 2001 г.), които изваждат на показ стратегическите фундаментални интереси на страните в ЕС и извън него. Тези епизоди ясно доказват, че *интерпретацията* на позицията на Русия от страна на членки на НАТО, например, Великобритания, влияят на политическия

decision-making в ЕС, а това е именно негово вътрешно правило, а не международна конюнктура. Т.е. без разбирането на диалектиката на взаимодопълнителност и съперничество между НАТО и ЕС няма как да се разбере и оцени адекватно позицията на страните-членки на ЕС, а съответно и неговата позиция към разширителния процес и към България, в частност (Jacoby 2004; Fierke & Wiener; Smith & Timmins 2018). Без тази концептуална схема няма как да остойностим концептуално „Косовския епизод“, който е многократно споменаван като имащ решаващ принос за българската евроинтеграция и в научната литература, и в интервютата на българските участници в процеса. Но не е все едно дали ще е интерпретиран като „подарък за Косово“ или като „българско постижение чрез кризата в Косово“.

По тези въпроси мненията на интервюираните български участници в подготовката за членство в ЕС са много разнообразни, даже в някои случаи си противоречат драстично. Обръщаме внимание, че изследването стъпва не толкова върху индивидуални тези и оценки, а върху цялостната структура на общия дискурс на нашите ключови евроинтегратори. Важно е да бъде изследвана комплексността на регистрираната емпирична картина – като обхват, структура, пропорции, характерни и маргинални тематични, смислово-оценъчни акценти. Високата степен на аморфност и неопределеност в характера на евроинтеграционния процес предполага тези – *реално-практически* и *манталитетни* – особености на условната обща българска позиция да са съществена симптоматика за самия него. Но нито един от горепосочените аспекти на условно общото „въздействие на геополитическата ситуация“ не е самоочевиден, а съответно и цялостната роля на този твърде особен – геостратегически – „фактор в интеграционния процес“ е неясна. Поради това само конкретният емпиричен анализ може да я осветли.

Предварително е ясно единствено, че случаят с България е много по-различен спрямо останалите СЦИЕ, включително и спрямо Румъния, с която иначе вървим „в пакет“, и това задължително трябва да се има предвид като интерпретативна перспектива към конкретния фактологичен материал от интервютата.²⁴ Тук ще представим само открояващите се концептуални разграничения, но също и основните обобщаващи изводи.

Поради неговата приоритетна важност, **първото** анализирано измерение на емпирично получените отговори е виждането по въпроса за „обвързаност между ЕС и НАТО“. Категорично преобладаващо е мнението, че НАТО и ЕС имат различно предназначение и, съответно, значимите аспекти на членството във всяка от двете организации имат различно съдържание и обхват. Отвъд тези ясно разпознати различия, предмет на внимание е взаимната свързаност, **която не е самоочевидна**:

- НАТО и ЕС стъпват върху една и съща *ценностна платформа* (такива са *пазарна икономика, либерални ценности, права на човека и демократично развитие*);
- *ключова роля на международната сцена* (според респондентите това са единствените две „организации“, които в онзи момент биха могли да гарантират икономическата стабилност и международната сигурност в Европа);
- *налице е и двупосочна заинтересованост и интеграция* (НАТО следи какво се случва в хода на процеса на разширяване на ЕС, същото прави и ЕС спрямо НАТО).

Оказва се, че макар да има съществено целево и функционално различие между НАТО и ЕС, то те са видени от нашите респонденти като партньорски и допълващи се организации. Което и прави българската ориентация към „евро-атлантическа интеграция“ реална, съдържателна политическа цел, а не просто лишено от собствен смисъл публично клише, (като се смята от някои от интервюираните). Особено важно е, че от българска гледна

²⁴ Конкретно извършената по проекта аналитична и типологизираща работа е на Десислава Динкова.

точка е изглеждало, че „играчите са горе-долу едни и същи“. С други думи, има реално предметно единство в българската външно-политическа ориентация.

На **второ място**, от гледна точка на съдържателните параметри на мотивацията за такава политическа ориентация правят впечатление две неща:

Първо, членството и в двете организации се разглежда най-вече като ценностен, цивилизационен избор. Буквално казано, именно присъединяването към НАТО и ЕС се схваща като осъществяване на, избрана от нас нова, цивилизационна принадлежност. Същото може да се каже и от обратната страна – *понеже ориентацията и към НАТО, и към ЕС е на първо място ценностна, а не прагматична, то интеграцията в двете структури изглежда като единен, общ процес.*²⁵ Рационално-прагматични аргументи (в какво е изгодата от тази принадлежност) остават далече на по-заден план. Дори и тези разпознати „ползи“ са повече общи, абстрактни операционализации на ценностната ориентация (сигурност, икономическа стабилност, просперитет), а не конкретни блага или политически изгоди. С други думи, не само има реален интегритет между НАТО и ЕС, но и ги виждаме в обща ценностно-политическа перспектива.

Второ, в продължение на горното, акцент върху различието на целите, условията за двата вида членство и начините за решаването на тези задачи се среща значително по-рядко. От тази гледна точка е важно дали се осъзнават различия в двата процеса на интеграция към тези наднационални структури. В хода на самия процес е изглеждало, че

- присъединяването към НАТО е определено като технически лесно, но политически сложно – не само от вътрешна гледна точка на страната кандидат (България), но и от страна на западните партньори. Защото тъкмо този политически акт на признаване на готовността ни за членство се приема за цивилизационен „вододел“ и, съответно, „летвата е висока“. От вътрешна гледна точка, относителната лекота произтича от това, че дължимите реформите се ограничават основно в сектора на сигурност и не предполагат цялостно обществено преустройство. Съответно, политическата сложност произтича, във вътрешен план, поради съпротивата срещу членството в НАТО на определени политически партии и техните симпатизанти;

- присъединяването към ЕС е определено като технически сложно и скъпо, но политически лесно – поне от момента, в който процесът набере обща европейска инерция²⁶. Виждаме, че ситуацията е диаметрално преобърната – сложността във вътрешен план произтича от необходимостта от цялостно преустройство на институционалния апарат и начина на провеждане на публични политики, но изглежда политически лесно поради липсата на партийно организирана и управлявана съпротива срещу интеграцията в ЕС.

Колкото и странна да изглежда тази интерпретация за различията в достъпа до членство в ЕС и НАТО (ако си даваме сметка какво означава на практика да постигнем съгласие със страните членки на ЕС за нашата кандидатура), тя има своята логика - що се отнася до критериите, които са условия за достъп – натовските са реално по-лесно технически изпълними от тези на ЕС, защото не изискват тотални реформи в икономическите отношения и радикални преустройства в законодателството.

²⁵ Виден български политик от онези години си спомня: „... истината е, че ние се ръководихме от нещо, което ние в нашия тесен кръг наричахме с четири думи – „Бъдещето на Изтока е Запад“ – (пет думи) [...] което беше брилянтно изречено от Желю Желев в оперативна формулировка – „България – член на всички европейски структури“.

²⁶ Според преки участници като Ферхойген и наблюдатели като Лъдлоу, не само СЦИЕ се надпреварват за финал на присъединяването към ЕС, но и страните членки на свой ред се впускат в „конкурс за красота“ – коя ще допринесе повече за успеха на Източното разширяване на ЕС.

Картината обаче се усложнява, **на трето място**, когато отчетем, че интервюираните евроинтегратори са били напълно наясно, че има съществена спрегнатост между двата присъединителни процеса за страната ни. Широко разпространено е разбирането, че членството в НАТО е неписано правило с ранг на задължително „предварително условие“ за достъп до ЕС. То се оценява като своеобразна „гаранция за политическа необратимост и вътрешна стабилност на промените“ в съответната пост-комунистическа страна. Единственото изненадващо в регистрираните виждания е, че се срещат противоположни позовавания. От една страна, за западноевропейските партньори на България тази политическа логика е била подразбираща се – без да се изговаря пряко, всеки е наясно с това положение. От друга страна, посочени са и конкретни случаи на прякото изговаряне на „правилото“ (неизбежността на тази последователност в присъединяванията) от западни дипломати и политици. Оттук и подчертаването на усилията, инвестирани от наша страна именно в осигуряване на достъпа до НАТО, когато става дума за реализацията на *общата евроатлантическата ориентация*. Което реално се е отплатило според очакванията – лоялността към геополитиката на САЩ, дори в разрез с агресивната съпротива на Франция и Германия, особено на френския политически елит, се отплаща. Американският президент (Дж. У. Буш) е посочван като коректен изпълнител на поети ангажменти към България в лобиране за нашата кандидатура за членство в ЕС.²⁷

Когато към дотук изложените факти добавим и характерните исторически епизоди, през които се мисли значението на гео-политическите фактори и съотношението между двата процеса на присъединяване към НАТО и към ЕС, ще видим, че *именно последователната политика на поредица български правителства към ефективна интеграция в Северноатлантическия Съюз създава влиятелни поддръжници на българската кауза за членство в ЕС*. Не става дума за еднократен акт, а за устойчив курс – и при поканата, отправена към България през 1998 г. покана за членство в ЕС, и при поетия ангажимент към България и Румъния да бъдат приети в ЕС при същите условия, както и останалите 10 страни от първата вълна на Петото разширяване на Съюза (Ludlow 2004; Ферхойген 2005 [Verhougen, 2005]). В този смисъл реализираната политика на присъединяване към ЕС е проява на устойчивост на цивилизационния избор.

В този контекст, **четвърто**, заслужават внимание две допълнителни подробности, относно единството на процеса, означаван като „евроатлантическа интеграция“. Респондентите обръщат внимание върху особеностите на „хронотопа“ (време-пространството) в употребата на този израз:

- понятието е *възникнало и се е употребявало най-често в хода на предприсъединителната подготовка*, докато в днешно време почти не се използва.
- понятието се употребява *основно (ако ли не единствено) в България*, не е разпространено нито в „европейския политически дискурс“, нито се употребява от лидерите на други европейски страни.²⁸

Тези обстоятелства трябва да се приемат с известна доза условност, но във всеки случай са важни, защото са индикативни за характера на евроинтеграционния процес.

От една страна, *именно по пътя към членството в ЕС* сдвояването на двете присъединявания към НАТО и ЕС има особено голямо значение - поради сложната взаимозависимост на двата процеса, която бе изложена по-горе. От гледна точка на вече реализираното членство в двата съюза, на преден план излизат тъкмо съществените различия в целите и начините им на функциониране. А това означава и съдържателно различни

²⁷ Еднократно е спомената също и Държавният секретар Конолиса Райс.

²⁸ Всъщност, намерението на респондента, който изказва този аргумент, е чрез тази особена „частичност“ в употребата на израза да дискредитира предполагаемото му съдържание, т.е. внушението зад аргумента е, че „няма такова нещо“.

политики, които реализират двете принадлежности, излизаци на преден план в рутинното всекидневие. Точно това е, от друга страна, и причината за липсата на широка и постоянна употреба на такъв израз в условията на общ европейски политически дискурс – защото

а) за западноевропейските политически дейци и наблюдатели гледната точка на insiders в двете структури е естествена и по подразбиране и няма защо да бъде подчертавана и

б) именно за България в онзи ключов исторически момент, в контекста на пословичната липса на търговски партньорства със Западна Европа (Dimitrov, Stanchev 2002) и непрекъснато подчертавана от респондентите липса на влиятелен патрон зад нашата кандидатура, вдвояването на двете интеграции в НАТО и ЕС е изключително приоритетно и решаващо за успеха на предприетия политически курс.

С други думи, практическото единство на политическия предмет или политическата задача, стоящо зад израза „евроатлантическа интеграция“ не е нито универсално, нито е константа. Но *в онзи момент и за страна като България* то е било реалност и е важно политическо постижение. Което у нас, обаче, не се ползва с универсално споделено разбиране или одобрение.

Проблемната ситуация придобива допълнителна сложност, когато отчетем, че са регистрирани и становища, според които „евроатлантическата интеграция“ е лишена от смисъл журналистическа фраза, т.е. именно същностното различие между НАТО и ЕС се извежда на преден план и се абсолютизира. Причините за тази по-слабо изразена, но не и екзотична, позиция се оказват основно две:

- когато евроинтеграцията се мисли само като естествено-исторически процес на разрастване на икономическо приобщаване на СЦИЕ към Общия пазар. Т.е. когато основното *средство* в Източното разширяване на ЕС *подмени* цялото на *историческата задача*, то е напълно логично целевата и функционална различност на НАТО и ЕС да стане приоритетно важна. До степен обективният факт на реалното взаимодействие между тях, стъпващо на ценностно единство и външно политическо партньорство, като, да се игнорира.
- Когато респондентът споделя убежденията на партийно-политическа сила с откровено анти-натовска ориентация, на която, например, не е бил чужд и президентът Георги Първанов. От тези ценностни позиции ориентацията към членство в ЕС е приемлива и желана, докато членството в НАТО се разглежда като, най-малкото и най-мекото казано, нямащо нищо общо с евроинтеграцията.

От гледна точка на същия въпрос - за различията между двата процеса на българското приобщаване към цивилизацията на Западна Европа, **на последно място**, респондентите ни обръщат внимание тъкмо на различните нагласи към ЕС и НАТО в българската общественост. Докато присъединяването към ЕС се оценява като израз на консолидирано обществено одобрение, то членството в НАТО се окачествява като прокарващо политически разлом сред партиите и техните симпатизанти. Най-често се отбелязват анти-натовските нагласи на БСП, по-рядко - на националистите от партия „Атака“.

Всичко гореизложено е достатъчно убедително свидетелство за изключителната сложност на същината на политиката за разширяване на ЕС и за твърде съществената условност на разграничението между вътрешни и външно политически процеси, между историческа логика на процеса и влияние на ситуативни обстоятелства. Без да се разбира естеството на залозите в интеграционния процес няма как да разберем и многообразието на изговорените от българските евроинтегратори виждания, и нормалната несъвместимост на отделните изказвания, които обаче сумарно обрисуват една цялостна картина на протеклия нееднозначен и диалектичен исторически процес.

5. СТРАНИТЕ-ЧЛЕНКИ В ЕС КАТО НОСИТЕЛИ НА СТРУКТУРО-ОПРЕДЕЛЯЩИ ЗА ПРОЦЕСА ИНТЕРЕСИ

Структурата, многообразието и динамиката на приоритизирането в националните интереси на страните-членки на ЕС формират политиката на разширяване на ЕС, включително вземането на решения по най-важните въпроси кои страни кога да бъдат приети (Велефа-Ефтимова, 2018 [Veleva-Eftimova, 2018]). Това би трябвало да е валидно в особена степен за начина на протичане на българския евроинтеграционен процес, доколкото широко разпространено твърдение, включително в предходната научна литература, че от самото начало на процеса България не успява да привлече силно ангажирана, влиятелна страна-патрон от ЕС (Paradimitriou & Gateva, 2009).

Казано с други думи, българският случай предоставя съществена възможност за открояване на някои от характеристиките на подхода на ЕС спрямо политиката на разширяване – стратегически дефицити, политико-правна непоследователност, некохерентност в приложението на условните правила.

Важни изводи по темата за отражението на националните интереси на страните членки върху пътят на България към членство могат да бъдат направени въз основа на отговорите на респондентите по въпрос **8. Имаше ли подкрепа за България от някои страни-членки на ЕС? Имаше ли страна, от която по-активно да черпим ноу-хау за подготовката си? Чия съпротива трябваше да преодоляваме? От какво се пораждаше тя?**

Става дума, както за *заинтересованост от присъединяването към Съюза, така и за специфични съпротиви срещу тази перспектива*, които са влияели върху разполагането на процеса във времето – стартова позиция, темпове на напредък, възможност за приключване, включително специфични изисквания към България и условия за достъп (до стартиране на самия процес, но също и до инструментите в интеграционния tool-box – модели, туининг проекти, експертиза, финансиране и пр.).

За установяването на посочените параметри следва да се идентифицират отговорите по следните теми:

1. Какви са позициите на посочените страни членки (многообразие) – подкрепа/съпротива.
2. Въз основа на какви интереси (структура) – икономически, геополитически, политически, интеграционна посока.
3. За коя фаза на процеса става дума и, съответно, в коя от фазите са концентрирани позоваванията на съответните страни – асоцииране, предприединителна подготовка, преговори и ратификация, възможно е да става дума за повече от една фаза.
4. Чрез какви инструменти страната-членка се опитва да влияе върху процеса (условия) – забавяне, допълнителни условия, дипломатически натиск, друго.

Анализът на отговорите (данните от сумарния дискурс на участниците в процеса) по изброените теми ще даде възможност за отговори на изследователските подвъпроси – кои, как, защо, кога и по какъв начин. По този начин ще бъдат създадени предпоставки за отговор на по-общия изследователски въпрос: Дали и, ако да, - по какъв начин динамиката на националните интереси на страните членки на ЕС се е отразила върху собствените характеристики на процеса на присъединяване на България към Съюза, а с това и върху качеството на резултата. Тази тема обаче е изключително пространна, заради съществеността на детайлите и нюансите. Нейното подобаващо внимателно разглеждане би отвело към тест, по-голям от настоящата студия, и не може да бъде разисквана тук. Достатъчно ще е да представим само едно най-първо приближение към този изключително важен въпрос.

За целите на изследването бяха открити всички абзаци, в които се споменава поне една страна, взела участие в процеса на присъединяване на България към ЕС в каквато и да е

степен. За всяка една страна изказванията на нашите евроинтегратори бяха кодирани в две основни измерения:

- оценъчен смисъл на изказването – положително, неутрално, отрицателно;
- равнище на което е спомената страната – партньор, субект на дейност по наш адрес, обект на въздействие, терен на събитие, правителство, парламент, дипломат, министри, политици (за които се споменава чрез партийната им принадлежност), експерти, бизнес, събитие, съотнасяне/сравняване към друга страна, изброяване измежду други страни, друго (култура, спорт, туризъм, образование, семейни отношения и пр.).

Всяка една страна получава кодировка и по двете измерения – оценъчно и съдържателен ранг на значимост в индивидуалните спомени, а оттам чрез количествена обработка на информационния масив – в съвкупния дискурс на българските евроинтегратори. Най-общата картина на получените резултати може да се сведе до следните основни наблюдения:

От 27-те страни, които имат отношение към разглеждания процес, почти половината присъстват само спорадично:

Страна	посочвания
Хърватия	27
Латвия	21
Испания	13

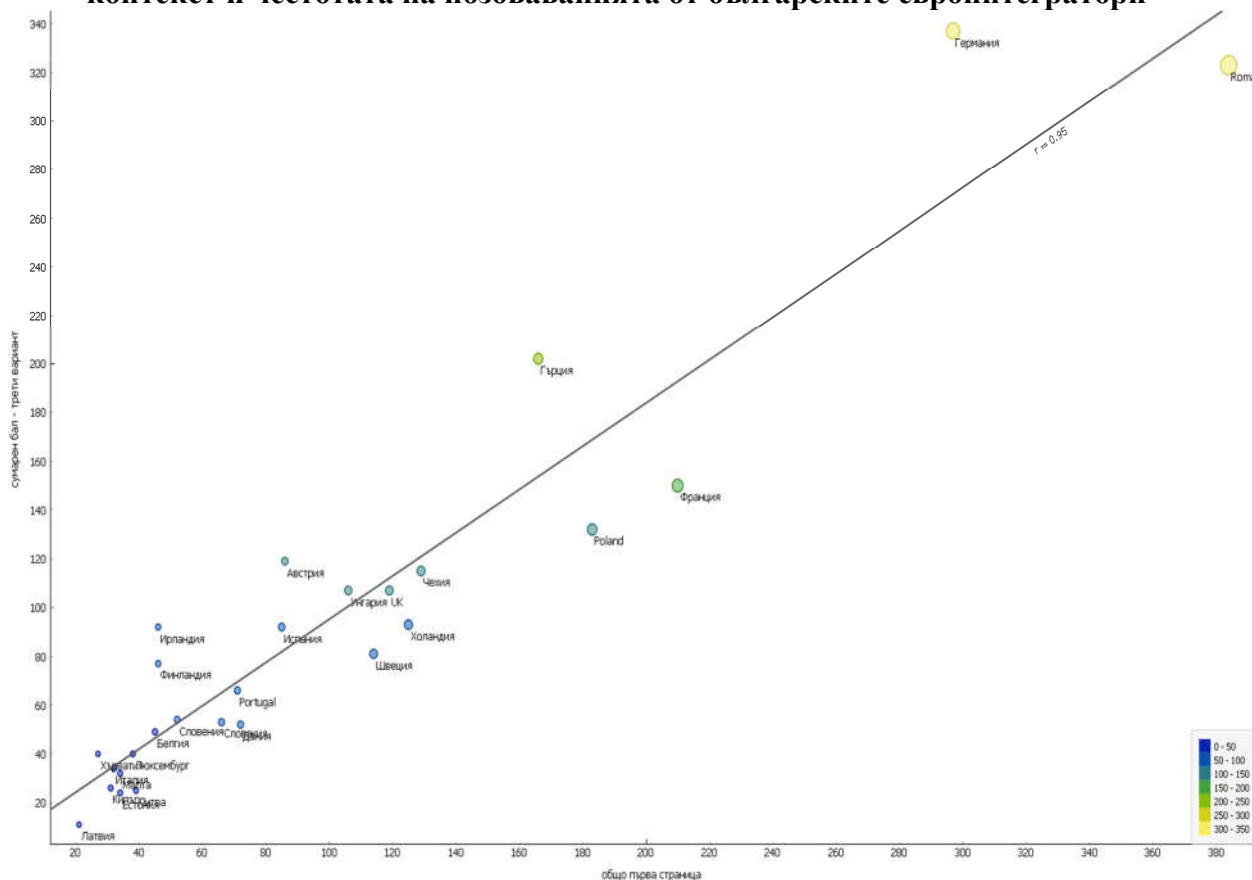
Това са стойности от порядъка на 10 пъти по-ниски от позоваванията на страните, които реално са имали съществено значение за българския евроинтеграционен процес

Страна	посочвания
Romania	384
Германия	286

Една визуализация²⁹ На данните ясно показва, че в процеса на присъединяване към ЕС значимостта на всяка страна е била твърде особена. Всъщност, откроява се една относително хомогенна група страни, които имат практически микроскопично значение за хода на процеса – Латвия, Естония, Кипър, Люксембург, Малта. Ако причините за маргиналността на Люксембург, Малта и Кипър са близки до ума и не предполагат особено внимание, отсъствието на Естония и, най-вече, на Латвия не е лесно за разбиране. Защото за всички е било ясно, че „България не е Полша“ във всички възможни смисли и е било добре, ако се бяхме ориентирали какво правят нашите реегс (онези, с които се сравняваме). Още повече, че Литва и Латвия са шампиони по ускорение в хода на подготовката за членство в ЕС. Ето и една обща илюстративна фигура, отразяваща интензитета на посочвания от страна на респондентите на съответните страни и качеството на факта, с който е отбелязана страната:

²⁹ Благодаря изрично на доц. Калоян Харалампиев за математическата обработка на данните, стояща зад тази визуализация на резултата от проучването.

Фиг. 1 Разположение на 27-те страни от ЕС в условното пространство на българския евроинтеграционен процес, съобразно характера на оценъчния контекст и честотата на позоваванията от българските евроинтегратори

Ако приемем темпът на приключване на преговорите със затваряне на преговорни глави като индикатор за условното евроинтеграционно ускорение към членство в ЕС, то анализът на К. Харалампиев доказва, че страните от Източното разширяване на ЕС попадат в пет отчетливо различни типологични случаи:

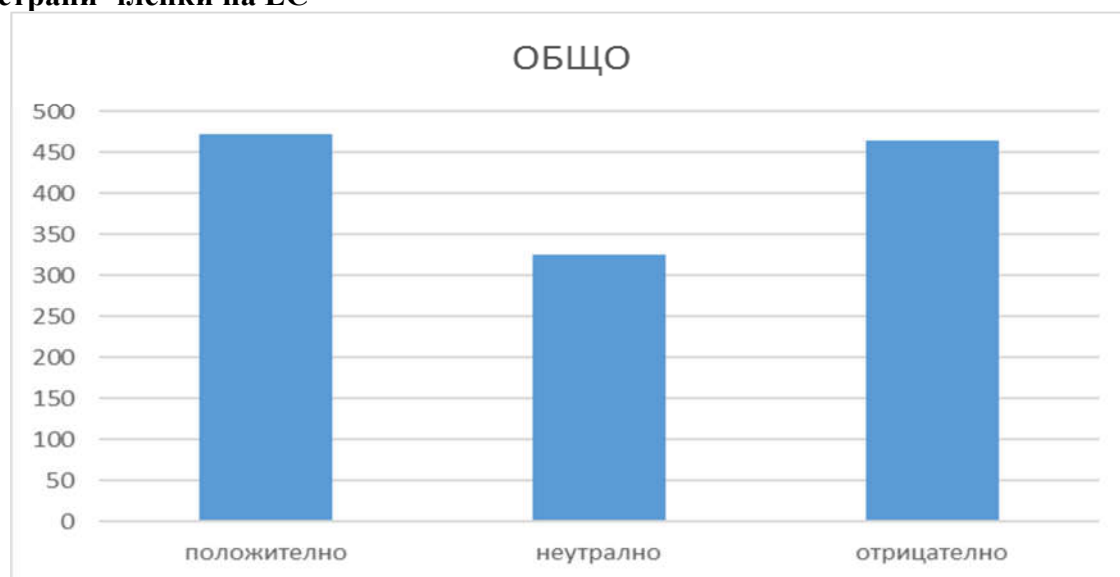
1. Литва
2. Естония, Кипър, Полша, Румъния
3. Словения, Чехия, Унгария
4. Малта, Словакия
5. Латвия, България

С други думи, най-голямо сходство имаме тъкмо със страната, която практически отсъства от обсега на вниманието в спомените на нашите евроинтегратори. Има и страни, които са имали значимо влияние върху процеса – Гърция, Полша и Франция. Но всичко това е просто несравнимо с ролята на Германия, която е преобладаващо положителна. Но и тя бледнее на фона на влиянието на Румъния, което е най-голямо като абсолютна стойност с представените по-горе 384 позовавания, но пък смисловият контекст е преобладаващо отрицателен.

От гледна точка тъкмо на оценъчните смисли, в които са споменавани страните, което може да се разглежда като симптом за характера на отношенията ни със съответната страна, правят впечатление две неща:

Първо, съвкупният групов дискурс ни представя една отчетливо поляризирана картина:

Фиг. 2. Дялови разпределения на оценъчните контексти, в които са споменавани 27-те страни-членки на ЕС

Положителните контексти почти незначително преобладават над отрицателните (пропорциите между трите оценки са 473:325:464, в процентни дялове 37,45:25,75:36,8). Но този резултат е съществено повлиян от големия принос само на няколко страни, които са преобладаващо позитивно споменавани. С други думи, преобладаващият общ контекст на споменаване на останалите страни в процеса на българската евроинтеграция е по същество отрицателен, което е много важен факт за цялостната обстановка, в която е протичал този процес.

Точно този факт обаче прави съществено второто – кои страни в какъв доминантен оценъчен ключ са споменавани. Ето и двете полярни противоположности:

На положителния полюс самотно стърчи Германия – с по същество много леко преобладаване на положителния контекст - 60:55:47 случая³⁰, което все пак, статистически погледнато, е добре изразена слаба положителна тенденция. Рекордър в това отношение, без изненада, е Гърция – 43:25:23, което е силно изявена положителна тенденция. Типологически сходен е и резултатът на Обединеното кралство – 24:12:11. Но видимо, това е два пъти по-слабо изразен резултат и Великобритания е чак на 11-то място по влияние, (за което съдим по степента на присъствие на всяка страна в съвкупния дискурс).

На отрицателния полюс, вече стана дума за това, се откроява на първо място Румъния с резултати от 63:24:86, но това са само абсолютните стойности, в които е вплътена една преобладаващо негативна, но структурно амбивалентна оценка. В порядък на дялови пропорции шампион по негативни позовавания е ... Франция с нейните 18:21:54. Това е силно изразена негативна тенденция - отрицателни позовавания са три пъти повече от положителните. В типологически план на разглеждане случаят с Холандия, осма по ранг на влияние, е донякъде сходен с френския, но поне влиянието е значително по-слабо изразено 17:2:38.

Точно в този много особен международен европейски контекст въпросът за ролята на ЕК става особено съществен – ако си позволим да перифразираме известна поговорка, като няма приятели, и Комисията е приятел... А вече знаем, че и по чисто политическа логика има защо да е така, (дори ако нашите участници в евроинтеграционния процес да не са го знаели в онзи момент). Това обаче е следващият ключово важен, но твърде сложен въпрос, на който

³⁰ Цитирането на конкретните случаи, а не на дяловите пропорции е важно, за да се не загуби съществената дипропорционалност в общия брой на позоваванията на отделните страни в съвкупния дискурс.

не би могло да се отдели подобаващото се, детайлно внимание в рамките на настоящия анализ.

6. ПАРТНЬОРСТВА И АСИМЕТРИИ В ЕВРОИНТЕГРАЦИОННОТО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ

ба. Ролята на ЕК като представител на ЕС

Българският евроинтеграционен процес се конструира от взаимодействието на множество актьори на много равнища чрез различни практики и тяхното изчерпателно обхващане е непосилна задача засега. По тази причина, има смисъл основният фокус на анализа да бъде поставен върху двата основни актьори в процеса – България и ЕС – като в хода на анализа бива разгърната относително цялостна, но не и пълната структура от под-актьори, които формират всеки един от тези интегрални субекти. Доколкото по-горе вече бе представен основният, условно сумарен участник от страна на ЕС – страните-членки, то на следващо място трябва да бъде отчетен начинът на участие на втория негов представител – институционалният апарат на Съюза. При все това цялостното обхващане на всички институции, реализиращи евроинтеграционния процес също е прекомерно голяма задача, а на това отгоре е добре известно, че в хода на Източното разширяване всяка една от ключовите институции на ЕС – Парламент, Съвет и Комисия, са имали съществено различна роля и като обхват на въздействието, и като тежест в процеса на формиране и провеждане на разширителната политика. Както е добре изяснено в предходната академична традиция, основният играч в полето на Петото разширяване е била Комисията (независимо дали ще бъде оценявана като локомотив или диригент на политическия процес) и поради това тъкмо нейният начин на работа следва да е в центъра на вниманието на настоящото изследване. Разбира се, това твърдение следва да бъде емпирично проверено чрез данните за дялово присъствие на всяка една от институциите на ЕС в разказите на участниците в българския евроинтеграционен процес.³¹

Като първа стъпка от анализа следва да се идентифицират всички роли на ЕК, според отговорите на респондентите:

- балансър на интереси;
- адвокат на страните членки;
- адвокат на страните-кандидатки;
- адвокат на България (в отсъствието на такъв в лицето на страните членки)
- предлагащ практическа помощ;
- поставяща пречки за България
- бюрократ³²
- други, които следва да бъдат идентифицирани в хода на анализа

Следва да бъде изследван интензитетът на позоваване на всяка една от тези ‘роли’. Посредством този анализ ще достигнем до структурата на представите на участниците в процеса за ролята на Комисията и вариациите в *различните интерпретации, които са симптоматични за особения начин на работата на този основен субект в интеграционното взаимодействие*, отвъд неизбежната субективност на личните мнения.

³¹ Показателно е дори това, че за Комисията става дума в 994 параграфа, а за Европейския парламент в 700.

³² Типологически погледнато, най-характерната черта на бюрократичния начин на работа е формалистичното отношение към задачите, без да се вниква в съдържанието. Пословичен в това отношение е фактът, че ЕК е изисквала от Балтийските страни да предоставят информация за площите им с маслинови гори, тъй като е ползван наготово въпросникът от подготовката за присъединяване към Общността на Гърция, Испания и Португалия (Vassiliou 2007). В разказите на българските евроинтегратори има и такива спомени.

В следващата стъпка ще бъдат анализирани конкретните съдържателни параметри на начина на взаимодействие. Параметрите са подбрани в съответствие с вече проведен анализ върху визията на България – от една страна, това позволява съпоставка; от друга страна тези параметри може да се предполага, че са продуктивни или контра-продуктивни за постигането на целите на евроинтеграционния процес в двете му предполагаеми измерения – европеизация на обществото или бързо приключване на преговорния процес:

- видове участници от името на ЕК – институционална структура (комисията като цяло, дирекции, екипи, комисари, директори, експерти) и дялово присъствие в разказите
- изисквания на Комисията: ориентирани към реформи - ориентирани към пренос на законодателство/ ясни - неясни/ последователни - непоследователни
- програмите на Комисията: последователни - непоследователно/
- препоръките на ЕК: полезни - безполезни
- партньорско взаимодействие: едностранно - двустранно/
- резултатност: ефективно - неефективно

(След като бъде изведен пълния набор от смислови акценти, тези първоначални категории ще бъдат преразгледани/допълнени).

Същевременно е ясно, че начинът на работа на ЕК е във висока степен зависим именно от ролята и начина на работа на другия партньор във интеграционното взаимодействие, т.е. страната-кандидат.

6б. Особенности на българското участие в евроинтеграционното взаимодействие

В случая, обаче, е особено важно каква е била специфичната национална структура на „субектността“ от българска страна, защото нито броят на участниците в нея, нито специфичните роли и, съответно, дялова тежест във формирането на националните позиции в преговорния процес могат да се смятат за еднозначно ясни и строго съвпадащи с предполагаемото/дължимото „по учебник“. Така че основна задача на настоящето изследване е на първо място да идентифицира броя и особеностите принос/начин на участие в тази „колективна субектност“ на множество от актьори.

За изпълнението на този момент от изследователската ни програма приоритетна важност има събраната информация чрез конкретния въпрос от въпросника за полустандартизираното интервю: „Как на практика се изработваше позицията на страната ни по съответна преговорна глава, за която имате впечатления? Кои бяха преките участници в изготвянето на становище от наша страна? Има ли връзка между Националния план за развитие и работата по преговорните глави?“

Най-продуктивните параметри за анализа на начина на работа, спрямо поставената изследователска задача и предходното знание за процеса – неясен, несигурен, непоследователен, са именно тези, които ще ни позволят да разберем как се е провеждала работата и защо или каква е била целта – реформи или членство.

Избраните параметри са:

- брой посочени участници
- позоваване на нормативно заложената структура на евроинтеграционния апарат – конкретни разкази за начин на работа
- относителна тежест на видовете участници според дяловото им присъствие в разказите
- видове практики, които се посочват и тяхната относителна тежест
- консистентност-неконсистентност при изготвянето на позициите
- начин на работа: лесно разбираем – трудно разбираем;

- ориентиран към реформи-ориентирани - към пренос на законодателство
- начин на работа: има връзка с НПП - няма връзка с НПП
- познаване-непознаване на националния план за развитие
- връзка между НПП и позициите на България
- съгласуваност между отделните програмно-стратегически документи
- локални практики на равнище микро-екипи – стандартност или многообразие.

бв. Капацитет на администрацията и позициониране на евроинтеграционния екип спрямо нея

Хипотетично погледнато, след като очакването е чрез подготовката за еврочленство да се извърши европеизация на българското общество, с оглед пълноценност на самото членство в ЕС, то това би следвало да е приоритетна задача на цялата държавна администрация, която действа в пълен синхрон с евроинтеграционния екип. Същевременно ние вече познаваме характерната „външност“ на ЕС към тукашния социално-икономически и политически живот, поради особеностите на който Съюзът е сведен до (третиран като) една измежду „международните донорски организации“, което ясно личи от наименованието на дирекцията към Министерски съвет, която отговаря за подготовката на страната за членство в ЕС. Това предполага специфична двойственост на ролята, изпълнявана от евроинтеграционния екип. Той трябва едновременно да взаимодейства с останалата гигантска част на централния административен апарат, но поради ангажираността на последния с „други задачи“, екипът от евроинтегратори („твърде малко хора“ Кунева) трябва да подменя работата на този апарат личните си усилия и жертви.

Тези изходни предпоставки имат две основни последици – от една страна, екипът трябва да е съставен от хипер-ентузиастични, но от друга страна, извънредността на тяхната работа се обуславя от непригодността, а понякога и съпротивата на държавния апарат към целите, задачите и действията по подготовката за евроинтеграцията. Което предполага по емпиричен път да се проверят и двете допускания:

- за непригодност на апарата – институционално-устройствена като модел на институционална култура (Карамфилова 2012 [Karamfilova, 2012]), инфраструктурна (компютърна база, като пример), кадрова – компетентност (професионална и чуждоезикова); съответно – съпротиви срещу евроинтеграцията като чуждо или враждебно „нещо“;
- за изключителност на екипа – човешки качества, които компенсират институционални дефицити; силна сплотеност като инструмент за справяне с тежестта на задачата в условия на съпротива (свидетелства за а) непосилност на задачата и за б) съпротива на средата)

Същевременно, обаче, екипът е част от държавната администрация и, съответно, неговата алтернативност към средата не е цялата истина за реалната ситуация. Това предполага да се установи по емпиричен път в каква степен екипът е носител не само на „алтернативни“, но и на всеобщите характеристики на държавната администрация – характерни очевидности в начина на работа, институционални практики, ментални нагласи, компютърна грамотност, езикови компетентности, хоризонт на виждане на евроинтеграционния процес. Анализът на тази проблематика информацията от интервюта с участниците в процеса е направен от Сандрина Георгиева. Най-важните обобщения могат да се сведат до следните изводи:

Начинът, по който България е станала член на ЕС, е съществено повлиян от обстоятелството, че основната работа по подготовката на страната за членство в Съюза, е извършена от изключително малки екипи от хора, работещи в държавни институции. Тази

концентрация на подготвителния процес в обсега на действие основно на евроинтеграционните екипи и структури *обулавя голямото влияние на техния начин на действие върху качеството на процеса и на неговия резултат.*

На второ място, начинът на работа на евроинтеграторите е формиран от взаимодействието на два особено мощни фактора – а) от институцианоланата култура на българския държавен административен апарат и б) от институционалната култура, на която е носител Европейската комисия, която е била основният партньор на нашите евроинтегратори.

Въз основа и като последица от горното, работата по евроинтеграционния процес се превръща в източник на модернизационни иновации в институционални модел за дейност на българската държавна администрация. Но те са частични и спорадични, поради което качеството на цялостния модел на държавната администрация не променя характера си, а обратното – европеизацията на институционалната култура се „побългарява“ в не малка степен.³³

Последно, но само в техническия смисъл на настоящото изброяване, а в съдържателен аспект – може би най-главното: поради много тежкия сблъсък между двата достатъчно несъвместими модела на институционална култура постигането на очаквания резултат – успешно провеждане на преговорите и подписване на договор за членство в ЕС (защото не друго, а само това е било целта на цялото усилие), е *станало с цената на извънредност на тези положени усилия.* Тази извънредност има две основни измерения – а) спрямо останалата част от държавната администрация и б) с ресурса на индивидуални лични качества – и като степен на напрежение, и като набор от умения, способности и даже различни форми на саможертва.

В по-конкретен план на разглеждане заслужават да се открият следните важни емпирични наблюдения:

По отношение на българската институционална култура фактите, изложени от респондентите, свидетелстват, че тя е била източник на множество разнопорядкови, но тежки проблеми в хода на подготовката за членството на страната в ЕС:

- материалната база, в началото на процеса на подготовка на страната за членство в ЕС е била буквално плачевна. Това намира израз в недостиг на техника – особено на компютри, които са били административен лукс, достъпен само за върховете на администрацията (министри и техните заместници), но също размножителна и съобщителна техника.

- Производно от горното е и широко разпространената липса на компетентност за употреба на техническите средства, дори когато те вече са налични. Но това е повече израз на доминантния характер на институционалната култура. В условия на работа, при които, по израза на Маркс, „тайната е духът на бюрокрацията“, няма как техниката, която е само средство за управление на информационни масиви и комуникация, да е привичен административен ресурс. Заради това е било нормално „да се чака да получим факс“, защото ... не се проверява редовно електронната поща, а и няма кой да отговори на полученото писмо, защото отговорът е от компетенция и трябва да носи подпис на административния „връх“, който е погълнат от другите си рутинни задачи.

- Отново производно на горното, но и от цялостната изолираност на публичната дейност на държавната администрация от свободен и рутинен международен обмен, е липсата на чуждоезикова компетентност на държавните служители. Поради това малцината, които владеят чужди езици, почти автоматично

³³ Най-характерно е превръщането на стандартното европейско изискване за планиране на работата в типичното за нас действие по „екшън планове“, което е тъкмо обратното на копирания модел поради въвеждането на всички типични за жанра „екшън“ – действие на висока скорост, непредвиденост, авантюризм.

стават членове на евроинтеграционните екипи, защото се предполага именно рутинна и свободна комуникация с чуждестранни партньори като всекидневна практика. Това се отнася включително до заемане на ръководни позиции в държавната администрация в полето на евроинтеграцията не чрез професионална експертност, а само чрез чуждоезиковата компетентност.

- Езиковият проблем в подготовката за евроинтеграция, обаче, има няколко много различни измерения. **Първо**, но в дълъг ред на изреждане, е вече споменатата масова липса на знания по езици, което *изключително много забавя взаимодействието*, защото трябва да се чакат преводи на всеки един документ или писмо. **Второ**, което е още по-тежък проблем, *чуждият текст просто не може да бъде преведен на български, защото тук липсват социалните практики* (и съответно думите), които съставляват съдържанието на идващите отвън писма и документи. Поради това дори знаещите чужди езици или не знаят какво да правят, или се оказват принудени да побългаряват съдържанието, което се превръща отново в проблем в общуването с европейските партньори. **Трето** (и различно от горното) е специфичното и *често срещано оплакване от неразбираемия и непреводим „брюкселски жаргон“*. В тази характеристика, обаче, също са скрити поне два различни факта – от една страна, това е действителният жаргон на работещите в институциите на ЕС, в който употребата на абривиатури (и други специфични изрази/идиоми), е широко разпространена. Но от друга страна, *този брюкселски език е поел в себе си тъкмо невидимия и неназован институционален контекст в особения начин на работа на тамошната администрация* и тъкмо този начин на работа изглежда на българските участници в процеса неразбираем (или, най-малкото, непреводим).

- Зад този езиков проблем стои именно по-важният и по-тежък *проблем за институционалната култура, произтичащ от свършено различната роля на държавата и нейните институции в командно-административен и либерално-плуралистичен модел на работа*, което се вижда особено ясно, например, в ролята на публичния одит. В българския случай той се схваща като външен държавен контрол над вече извършени нарушения, а в европейския модел той е вътрешен механизъм за осигуряване на ефективност и качество на работата на институциите. Това означава свършено различни изисквания към апарата, който реализира тази обществена функция – и като бройка, и като компетентности, и като начин на участие в съответния процес на работа. Поради което „даже академичните среди“ се оказват противници срещу ... превода на български. Един от най-характерните примери по отношение на ключово важен обществен проблем - не е все едно дали rule of law е „върховенство на правото“ или „върховенство на закона“ (или „управление чрез закони“).

- В тази връзка се наблюдава важна особеност – *колкото по-„технологична“ е една материя*, подлежаща на европеизация по логиката на подготовката за членство в ЕС, *толкова по-лесен е диалогът с европейските партньори*. Колкото по-интензивно наситена е съответната обществена практика със социални отношения, толкова по-непреводима е тя и, съответно, необходимостта от нейната цялостна реформа се оказва бариера в работата по подготовката за евроинтеграция. Оттук и относителната лекота в работата на инженери и икономисти (които имат „общ език“ с експертите от европейските институции), за разлика от тази на атомните експерти, например – защото в случая с Козлодуй противоположни национално-финансови интереси се крият под маска на технически въпроси и диалог просто не може да протече.

На свой ред начинът на работа на ЕК като основен партньор на българските евроинтеграционни екипи също има решаващо въздействие. То може да се сведе до две най-важни наблюдения, открояващи ключово противоречие:

- От една страна, институционалната култура, на която моделът на работа на ЕК е носител, се характеризира с поредица от несвойствени у нас черти: диалогичност, рационалност, плановост, пунктуалност, обществено съгласуване, систематичност, отчетност и пр. Всичко това не само е непривично за всекидневната работа на българските държавни служители, но то се превръща в забавящи процеса на подготовката „външни изисквания“. А те се посрещат, не рядко, с открита враждебност – най-меката форма на която е омаловажаващо, насмешливо говорене, а най-острата включва съпротива и отказ от изпълнение или хитрувания (в широкия спектър на секторни политики от земеделие до вътрешен ред и сигурност). Което, естествено, не може да даде резултат и допълнително забавя процеса, а тъкмо забавянето на по-късен етап ще се превърне в преследване на бързината в подготовката като единствена цел на евроинтеграционния екип, безогледно към всичко друго (най-вече – към съдържанието на преговорните позиции). Отделно от това, но пряко свързано с него е *субективното виждане на „чуждия маниер на работа“ като излишно дребнав* – поради тукашното съзнание на нашите евроинтегратори за историческия мащаб/скок на присъединяването към ЕС, спрямо чиято мяра чиновническото поведение на „онези в Брюксел“ изглежда осъдително неадекватно.

- От друга страна, начинът на работа на европейските партньори не е само дисциплиниращ и модернизиращ. Само в Главна дирекция Разширяване са работили около 400 души, а взаимодействията по подготовката за членство не се ограничават само с тези лица в тази дирекция. В онази гигантска администрация има място за типичните бюрократични практики – безотговорност; тромавост; фетишизиращо „спазване на буквата“, зад която не се очаква да има смисъл; чисто вътрешни апаратни игри; прокаране на лобистки интереси; конфликти между звена на една и съща институция (ЕК) и т.н., и т.н. Тези практики се разглеждат като особено контрастиращи с ентузиазма, всеотдайността и даже жертвоготовността на тукашните експерти, въввлечени в процеса. *Така противопоставянето и хитруванията започват да изглеждат особено подходящи и сякаш несъмнено оправдани.* Но тези особени взаимоотношения едва ли са особено адекватни и продуктивни с оглед очаквания краен резултат от това партньорство. Обаче те са били цената за постигането на така желания резултат

В обобщение, трябва да се направи изводът, че начинът на протичане на процеса е бил най-малкото амбивалентен, ако не и тежко противоречив. Защото, от една страна, българското участие в него се характеризира от изключително ниския и крайно неадекватен стартов ресурс (и като материални средства, и като крайно малък екип, и като качество на институционалната култура на държавната администрация) и като цялостна социално-икономическа и институционална обществена среда, която прави задачите по европеизацията особено тежки. От друга страна, *работата на Комисията, която е едновременно и модернизационен модел за следване, но и същевременно е обременена от типични бюрократични черти, не гарантира безусловно доверие и желание да се следват нейните изисквания.* Съвкупният ефект от тези ключови особености на протичането на „партньорството между Брюксел и София“ отвежда към ясно изразена трудност и забавяния в хода на взаимодействията. Откъдето и става неизбежно приоритизирането на бързината след 2001 г., когато започва да става ясно, че България и Румъния отпадат от общия блок на ЦИЕ страни, кандидати за членство в ЕС.

Обществото обаче не е купчина инертен баласт, който може да се обърне с лопата. Неговото „обръщане“ не би могло да бъде силово наложено отвън, т.е. без съучастието му. Въпросът тук е обаче повече във вътрешната кохерентност на политиката за разширяване на ЕС – ако бързината е основен приоритет на предприежднителния процес (Грабе, Хюз и съавтори), абсолютно е немислимо цивилизационно обръщане да е било в целите на политиката за присъединяване към Съюза. Както и обратното, ако действителната дълбочинна европеизация на пост-комунистическо общество е била съзнателно преследвана цел на интеграционния процес, това би изключвало бързината на процеса да бъде цел на интеграционната подготовка. Анализът на данните по този ключов проблем и направените обобщения от него, представени тук, са дело на Десислава Паперова.

Целта на изследването е да даде отговор на въпроса дали скоростта на преговорния процес, за която е известно, че става съществена в хода на процеса, *в българския случай има някаква допълнителна специфична характеристика и, още по-важно, какви ефекти има приоритетната значимост на скоростта върху начина на протичане на самия процес и, съответно, върху качеството на неговия резултат – ускорява и мотивира промените или има закотвящ ефект върху реформите в България.*

За да предложим отговор на тези ключово важни въпроси, са разграничени 4 измерения, по които да се анализира значението на „темпото“ като базова специфика и да се даде ясен отговор на неговата степен на влияние. Използваната информация е основно от отговорите на въпрос XIV от полустандартизирания въпросник: ***Според Вас България успя ли да се подготви за членство по време на преговорите? Смятате ли, че има нещо в процеса на подготовката, а след това и на самото присъединяване към ЕС, което е можело да стане “другояче”?*** Същевременно, давайки си сметка, че ако скоростта е била елемент от цялостния характер на предприежднителния процес, то може да се очаква тази проблематика да присъства в отговори на респондентите и по други въпроси. Поради което обхватът на изследването се разпростря върху пълния набор от интервюта, които бяха проучени чрез разпознаване на значими пасажии по ключови думи, идентифицирани първоначално в отговорите на горепосочените два основни въпроса.

Първото измерение цели да даде отговор на въпроса дали съществуват особени **предпоставки** в българския преговорен процес така, че скоростта да бъде определена като негова ключова характеристика. Анализът на емпиричната информация отвежда към извода, че е имало такива предпоставки и те са от два основни типа – геополитически и вътрешнополитически. Ето и детайлите:

От анализа на регистрираните мнения на участниците в процеса се откроява най-общият извод, че в българския случай именно геополитическите обстоятелства са били особено съществени – поради липса на пряка заинтересованост от присъединяването на България (и Румъния) към ЕС, особено - от гледна точка на икономическата интеграция. Но приоритетността на геополитическите съображения не е константа, а тя се проявява само в моменти на кризи на сигурността на Запада. Поради което скоростта за възползване от „временно отворения прозорец от възможности“ е от ключово значение за постигането на членство в ЕС. Обаче динамичната и особена геополитическа ситуация (както в бивша Югославия и особено – Косовската криза, така и в глобален план в контекста на международния тероризъм след 2001 г.), *влиза в национално специфична конфигурация в българския случай, и заради вътрешната липса на определена конкретна посока за развитие в страната.*³⁴

³⁴ Изпадналата след управлението на Ж. Виденовото правителство отново в социално-икономическа катастрофа България изпитва огромна нужда от „външни донори“, но само десетилетие по-късно правителството на С. Станишев, разполагащо с комфортен бюджетен излишък, си позволява арогантност към изискванията на ЕК за финансова дисциплина в ползването на европейските фондове.

За да се даде отговор на въпроса дали бързината на българския преговорен процес може да бъде определена като специфична негова характеристика е необходимо, **второ**, да бъде разбрано *как се определя темпото на този процес*. Анализът на емпиричния материал откроява три различни логики на определящи влияния, които макар и разнопорядкови, не са взаимноизключващи се. Основните детерминанти на скоростта се оказват три – протичащите процеси България (в полето на политиката, икономиката и, най-общо казано, ходът на реформите), Европейския съюз (ЕС и неговите институции, които обаче имат различни логики на поведение) и държавите членки (страни-членки, действащи съобразно своите национални интереси).

Анализирането на информацията води до заключението, че *бързината на преговорния процес е от ключово значение за България и от „наша страна“ на нея се възлагат големи очаквания* – поради вероятността да се затвори историческия прозорец и страната да остане извън ЕС. Но пък самото темпо на напредък в процеса се задава от нашите партньори – *„Скоростта се определяше отвън“*. Оказва се, че скоростта е терен на конфронтация в българския случай. Конфликтността идва от очевидния сблъсък на интереси на страните – България смята, че трябва да влезе в Съюза възможно най-бързо (както знаем, това е типично източно-европейска позиция, заявена още от П. Балаш 1997), но напредъкът в процеса и, следователно, неговият ритъм не се определя от нея. ЕС задава сроковете, съобразно степенна на собствената си готовност за приемане на нови членове, която не е особено голяма чак до подписването на договора от Ница. Обаче темповете са следствие и от регулярната оценка на готовността на страната и нейните постижения, напредък или прогрес при покриване на стандартите, отчитани ежегодно в докладите на ЕК, включително по механизма Партньорство за присъединяване. На свой ред, влиятелните страни-членки на ЕС не подкрепят бързото приключване на преговорите, защото смятат, че страната не е готова.

Тази разнопорядковост в отношението към скоростта на разширяване на ЕС налага да се провери, **трето**, какво е отношението на част от участниците в процеса към неговото темпо. Тук не става дума просто за измерване на съотношението между одобрение или критика към този аспект на присъединителния процес, а най-вече – да бъдат разпознати различните типове ментални нагласи, чрез които се интерпретира въпросът за скоростта на присъединяването към ЕС. Анализът на емпиричния материал доведе до разпознаването на *три различни начина на мислене*:

- България е трябвало да започне преговори и да влезе много по-рано в ЕС (още с първите 10 страни) – т.е. мнението съотнося темпото, стартовата позиция и финала *към тавана на очакванията от наша страна*³⁵;

- бързината на процеса се преценява през призмата на нейното влияние върху участниците в процеса – т.е. към въпроса за скоростта се гледа през призмата на влиянието на този особен „фактор“ върху начина на протичане на процеса: било по линията на превръщането му в мощен мотивационен стимул (което е добре за постигане на целите), било по линията на извънредния стрес от това темпо на работа за евроинтеграторите (което не е добре за тях, а и за качеството на резултата от тяхна работа);

- скоростта влияе на характера на самия предприсъединителен процес, а това на свой ред влияе отрицателно на неговия (очакван) резултат – приоретизирането на скоростта оставя впечатлението за прибързано приемане на условията на ЕК и самоцелно затваряне на преговорни глави.

От анализа на това трето измерение, което условно можем да наречем „субективно виждане за скоростта на процеса“ може да направим заключение, че няма нито еднозначно,

³⁵ Ключова предпоставка за това мнение е убеждението на респондентите, че България е напълно еднопорядкова с останалите СЦИЕ и няма нищо специфично в нейния социално-икономически и политически потенциал към средата на 1990-те, а фактите не подкрепят такова убеждение.

нито дори доминиращо общо виждане за движещите сили в преговорния процес: за част от участниците в процеса от българска страна скоростта е била позитивно въздействащ фактор, за друга част – въздействието е било отрицателно, както върху конкретните дейци, така и върху качеството на крайния резултат. Но във всички случаи, независимо от съдържанието на даваните оценки, между дейците на процеса преобладава ясното съзнание, че скоростта (в тесния смисъл на преднамерено бързане) е била съществен определител на хода на процеса и на неговия резултат.

От казаното по-горе става ясно, че си заслужава да обособим още един, **четвърти**, аналитичен аспект за интерпретация на емпиричните данни, който условно можем да наречем „Ефектите от бързината“. Тук се има предвид многообразните аспекти на практическото отражение, което бързината е имала върху присъединителния процес, както в българската подготовка за членство и ситуацията у нас, така и в самия ЕС. Интересното е в детайлите отвъд формалната типология - положителни и отрицателни ефекти.

Основанието за положителна оценка е близко до здравия разум, но се открояват два различни акцента:

а) в България бързането в процеса е постигнало основната цел – заветното (и проблематично) членство в ЕС в рамките на желаните срокове;

б) страната е успяла да спазва сроковете и да се подготви за много кратко време *като набраната ускорителната инерция е помогнала на преговорния процес*. Второто е особено интересно, най-вече в светлината на известния в литературата факт на перспективно оценяване от страна на ЕК на европейските политически лидери не на актуалното постижение на страната-кандидат, а на очакваното бъдещо състояние, за което се съди по набраната скорост.

Анализът на отрицателните ефекти от скоростта на процеса откроява няколко различни логики на разсъждение, а и стоящи зад тях обективни особени аспекти на протеклия процес. Това са както следва:

- бързането е имало негативен ефект в няколко ключови сфери на обществения живот: например, приватизацията на икономически активи (основно, но не само предприятия), затварянето на реакторите на Козлодуй и др.;
- трансферът на законодателство няма как да е друг освен повърхностен;
- бързането влиза в противоречие с капацитета за координация в работата между министерствата;
- в резултат от бързите решения и промени, преговорните глави са се затваряли само на хартия;
- бързането е за сметка на пренебрегване на дълбочинната задача по промяна на менталната нагласа, която неизбежно изисква много по-дълъг обществено-исторически процес;
- поради бързането уговорените с ЕК условия са далеч от оптималните.

Освен всичко това, бързането в процеса е определяно като ерозиращо за Съюза, който не разполага с капацитета за такъв вид присъединяване, а в резултат и се наблюдава „умора от разширяването“.

Резултатът от този анализ отвежда към обобщението, че *бързината е била базисна характеристика на българския преговорен процес*, но вниманието към детайлите на регистрираните интерпретации я открояват *също и като специфична за нашия национален случай*. Така изглежда картината в цялост – изменчивостта в геополитическата и вътрешнополитическата ситуация налага необходимостта от „работа на бързи обороти“, която е особено важна за България, защото тя трябва да използва „уникалния времеви прозорец“, в който се намира. Но пък темпото на работата е определяно „отвън“ – от ЕС и

особено от страните членки. То е, както в отговор на оценките за проблематичната и частична готовността на страната, така и отражение на натрупаната „умора от разширяването“. От българска страна бързането, за да бъде използван историческия момент, преговорите преминават в работа на много високи обороти, която да поддържа евроинтеграционно ускорение. Обаче това отвежда към прибързани решения и приемане на условия, които са значително под оптималното за националния интерес. По този начин заветната цел на страната е постигната – България става член на ЕС в рамките на желаните срокове. Но негативните ефекти в някои от ключовите сфери на българската интеграция (опорочена приватизация, формален трансфер на законодателство, подценяване на обществена нагласа) отвеждат като сумарен резултат до „членство на хартия“. Страната не постига пълни социално-икономически и политически трансформации, очакваната европеизация, поради кратките срокове, а бързината на процеса рефлектира и върху Съюза, който не разполага с необходимия капацитет да се разширява толкова скоро след приемането на първите десет страни-кандидатки през 2004 г. В приоритизираното бързване откриваме основанието и за още една от ключовите характеристики на начина, по който протекла подготовката за членство в ЕС.

бг. Проблематичното публично партньорство като конституент на евроинтеграционния процес

От абстрактната представа „по учебник“ следва, че провеждането на европеизацията на българското общество (за целите на ефективната евроинтеграция) би трябвало да засяга огромното мнозинство от българските граждани и поради това би следвало те да бъдат съучастници в процеса на формирането на приоритетите и целите на евроинтеграционния процес. Още повече, че в редица страни от ЦЕИ реално протеклият процес е бил именно такъв – в Естония, Литва, Словения, особено в Полша (Vassiliou 2007).

Хипотетично може да се допусне, че аналогичен би могъл да е и българският случай. Обаче познанието за особеностите на българското общество, в частност - за характера на неговото гражданско общество (слабо, обслужващо политики на държавните институции, захранвано от донорски програми на чуждестранни институции и пр., Димитров 2012; [Dimitrov, 2012], Kabakchieva 2020) и за начина на функциониране на тукашното обществено мнение (инертно и дирижируемо/манипулируемо), предполага друго. Това предходно знание поражда очакване за значителна доза откъсване на преговорния процес от диалога с обществеността по две основни допълнителни причини, пряко свързани с характера на самия евроинтеграционен процес у нас. Първата е висока приоритетност на бързината над съдържанието и, следователно, наложително избягване от „тромавата“ процедура по обществени съгласувания. Втората е специфичната „обучена некомпетентност“ (learned incompetence) на гражданското общество към проблемите на подготовката и провеждането публичните политики, по принцип, и като следствие – към спецификата на евроинтеграционните политики, които са безпрецедентни и радикално различни от публичните практики у нас. Една възможна трета причина, която би могла да бъде и първопричина на всичко останало, е, че самите позиции на страната не са формирани да изразяват националния интерес. Те са разписани, колкото да се отговори на брюкселското изискване.³⁶ Така създадени, няма как да се очаква те да получат обществена подкрепа, а

³⁶ Фактът е, че нашите преговорни позиции стъпват на активно „черпене на чужд опит“, най-вече от подготовката за членство в ЕС на Полша (знаейки, обаче, че „ние не сме Полша). Показателно е също, че изготвеният Национален план за развитие, който би следвало да е рамковият стратегически документ, върху който да са построени всички производни от него интеграционни политики, е бил отхвърлен от ЕК. Поради което България е наела външен експерт да напише този документ, одобрен от ЕК. Няма как в такава процедура гражданското общество да е съпричастно, по какъвто и да е начин. Поради това е напълно естествено, че в електронното пространство у нас няма следи от публично обсъждане на евроинтеграционната проблематика. На пряко зададения въпрос „Спомняте ли си да е имало официален форум, на който визия за членството в ЕС да е

това означава, че избягването от публичния диалог е наложено от съдържанието на заетите позиции (вж. случая Козлодуй, по който публичният „дебат“ се свежда до медийни обвинения между политици за предаден национален интерес). Не бива да се забравя, че именно поуките от опита на българо-румънския евроинтеграционен процес доведе до промяна в подхода на разширителната политика на ЕС, а една от ключовите особености на тази политическа иновация в „Новия подход“ е активното ангажиране на гражданското общество в подготвителния процес (Fagan & Sircar 2017).

Накратко, налице са хипотетично равностойни по логически статут („абстрактно теоретична“ и „историко-конкретна“), но противоположни като предполагаем ефект логики на участието на обществеността в подготовката на българското общество за евроинтеграция. Задача на проучването е по емпиричен път да установи коя от двете валидни логики с каква тежест е била представена в реално протеклия процес – дали някоя от двете е била единствена, доминантна, равностойно представена, минимизирана или отсъстваща. Основната информация е от преките отговори на въпроса: **„Спомняте ли си да е имало някакво участие на структури на НПО сектора или браншови организации в подготовката на българските позиции? Но, хипотетично погледнато, ако е имало реална въвлеченост на широки граждански и бизнес среди в подготовката за членство в ЕС, би следвало да се натъкваме на множество примери за това в хода на разказите за процесите, извън преките отговори точно на този преднамерен въпрос. Следователно, питането е дали има такива примери изобщо и с какъв интензитет се срещат, ако ги има изобщо.**

Тъй като евроинтеграцията е процес, който засяга най-пряко цялото българско общество и българския бизнес, предварителното очакване е за активно участие на гражданството във всички етапи от процеса на вземане на решения и изпълнението им. Посредством този въпрос ще проверим доколко българската евроинтеграция достига до българските граждани:

Тук целта е да разграничим ситуацията на:

- реално участие
- декларативно участие
- без участие

Както и етапа на участие:

- популяризиране на идеята за евроинтеграция
- участие в определяне на приоритети
- в практическата подготовка на конкретни позиции по тези приоритети

Резултатът от този анализ ще открие много важна характеристика в цялостната картина на ‘начина, по който България стана член на ЕС’. Тук представяме изводите и обобщенията от обработката на емпиричната информация, направени от Аглия Ленкова:

Първото анализирано измерение е **„липса на спомен“** за такова участие в процеса. Тя се среща при всеки шести от интервюираните (47) респонденти, което не ни дава основание да кажем, че партньорството на правителствените институции с НПО-сектора е било измежду най-важните, ясно разпознаваеми характеристики в българския процес на евроинтеграция. Липса на спомен означава, че партньорството в редица случаи – както по сектори на интеграционните политики, така и фази на подготовката за членство – е липсвало, а когато го е имало, то е било преобладаващо незабележимо.

Фактът, сам по себе си, не е обвинение за дефицит в работата на НПО-сектора, а може да се тълкува като специфика на самата процедура, по която се върши евроинтеграцията –

била обсъждана?“, мнозинството от респондентите признават, че нямат спомен, а посочените два-три съдържателни позовавания са на име на документ, но не на форум за публично обсъждане.

специфично държавно-административната работа по „диалога с Брюксел“ предполага незабележимост на НПО-сектора, (когато и както да е бил привлечен като участник в процеса). Отговори като „*сигурно е имало, но нищо, което да направи впечатление*“ и „*не мога да кажа, че са участвали наистина много*“ ни подготвя за очакване при другите смислови акценти да открием спорадично, но все пак някакво появяване на партньорството.

На следващо място, отговорът „*всички ресорни министри няма какво да ви кажат по тази тема*“ е многозначителен. Той свидетелства, че министрите, титуляри на отговорност за провежданата секторна политика, не са много „забъркани“ в процеса на подготовката на страната за членство в ЕС, а той има подчертано политически смисъл. Това е пряко следствие, че като правило у нас не са провеждани секторни политики в защита на всеобщите интереси. У нас няма пряка връзка между политика (politics) и секторни политики (policies). Поради това не е имало устойчив модел за политика на партньорство с гражданското общество – нито на етапа на началото на подготовката за членство в ЕС, нито на която и да е от неговите фази, защото няма такъв модел като рутинен принцип на работа въобще³⁷. „Липсата на спомен“, включително изразена чрез четири типа скепсис („всичките ресорни министри няма какво да ви кажат по тази тема“, „не мога да кажа, че са участвали наистина много“, „не си спомням да е имало [участие]“ и „сигурно е имало, но нищо, което да направи впечатление“), ни подготвят да усещаме значимостта на детайлите и нюансите в регистрираните по-нататък отговори.

Второто анализирано измерение е типология на „субекти“, които съвкупният дискурс на нашите респонденти все пак разпознава като участници (под някаква форма) в интеграционния процес. Започвайки именно с това какви организационни структури са имали достъп до процеса на вземане на решения и изпълнението им, дава възможност да се проследи многообразието на различните участници в българската евроинтеграция, (което на свой ред дава и сведения за това, доколко процесът е достигнал до българското гражданско общество). Обработката на емпиричния материал отвежда към констатацията, че те има два основни типа участници – бизнес/браншови организации и организации с идеална цел.

Влизането в детайлите на получената информация, установяваме, че в интеграционния процес участват относително широк спектър - както от бизнес, така и от граждански субекти, а освен това – както български, така и чуждестранни такива. Този резултат ни позволява да твърдим, че българското гражданско общество със сигурност не е било изключено от подготовката за членство в ЕС. Действително е имало реална диверсификация на участващите неправителствени субектите. Но не трябва да се пропуска и изключителната диспропорционалност между посочванията на бизнес участниците (над 10 различни браншови структури) спрямо тези с идеална цел (2 – една неправителствена организация и представители на университетските среди). Тази диспропорционалност на различните субекти в този процес насочва вниманието ни към решаващо обстоятелство. Самата евроинтеграция има специфика, при която не можем да очакваме равностойност на участието – най-вече, защото самите сфери, в които се провеждат секторните интеграционни политики, предполагат или допускат различна степен и начин на участие на граждански субекти. Т.е. самото естество на интеграционната „материя“ се оказва или благоприятстващо, или минимизиращо полето, в което да се реализира партньорството между НПО сектора и правителствените институции.

Тъкмо това е и следващото, **трето**, ключово измерение, в което следим ролята на НПО в интеграционния процес – има ли *сфери* на участие, които са били приоритизирани пред

³⁷ В тази връзка е добре да се припомни, че премиерът Иван Костов, който решително преобръща курса на България към приоритетно интегриране в ЕС, сам признава с спомените си, че за него задачата по финансовата стабилизация на страната, е била основната правителствена задача. Но той я смята за езотеричен експертен въпрос, по който общественото мнение не би могло да е компетентно и по принцип гражданството няма как да е ангажиран партньор на правителството (Костов, 2019).

други. В отговорите на евроинтеграторите се срещат изброени различни видове сфери, в които участието на неправителствения сектор е било изразено (в съществено различна степен). Споменати като значими за хода на процеса респондентите изброяват седем секторни политики (миграция и вътрешни работи, социална политика и заетост, правосъдие и вътрешни работи, енергетика, земеделие, телекомуникации, финансов сектор). Измежду тях негативно е спомената само една – изключително важната за нас проблемна област, отнасяща се до миграция и вътрешни работи, която е посочена като особена сфера, в която НПО-секторът не е бил добре подготвен.

Затова, **четвъртото** измерение е тъкмо *начинът на участие в интеграционния процес*. Тук изследването разграничава и степенува във възходящ ред 6 вида участие – получена покана; участие в среща ; предоставяне на консултация; участие в диалог; получено от държавните институции устойчиво партньорство (експертиза) и, последно в този ред, практическа помощ/подкрепа. Първите две представляват по-скоро декларативно участие, за разлика от диалогът, партньорството и подкрепата, които предполагат реална въвлеченост в процеса. Освен това, подизмеренията могат да бъдат обединени и в три степени на съдържание – 1) покана или среща, 2) консултация и диалог и 3) рутинно партньорство и практическа помощ.

Поканата, считана тук за най-беден на съдържание вид участие (тъй като какво е произлязло от поканата не можем да знаем), се среща особено често - 12 пъти в отговорите на респондентите.

Консултацията като междинен случай между формалното и собствено партньорското участие – със своята амбивалентна форма – е споменавана девет пъти, както позитивно, така и негативно. Но има много съществена диспропорционалност -позитивното е два пъти повече (6 споменавания). Същевременно трябва да се отбележи, че негативното посочване не може да е случайно, защото не е споменато просто веднъж, а 3 пъти (във всеки трети случай).

Диалогът, присъстващ най-много пъти в спомените на интервюираните респонденти (цели 17 пъти), може да бъде тълкуван като вид публично, в известна степен „куртоазно участие“, доколкото не става дума за евентуален резултат от него. Но все пак този интензитет на споменаванията дава индикация, че има реална въвлеченост на НПО-сектора в процеса на присъединяване, защото диалогичното участие предполага най-малкото някакъв вид обмен на информация между двете страни.

Анализирайки сумарната цялостна картина от отговорите на респондентите в това измерение, става ясно, че у нас е имало и реалното участие на НПО структури в интеграционния процес. Но неговата структура е твърде особена - най-вече то се е изразявало в диалог между неправителствения сектор и евроинтеграционните екипи, следван от партньорството (9 пъти – 8 позитивно и 1 негативно) и помощта/ подкрепата (7). Прави впечатление, че двата най-често посочвани от респондентите начина на участие са именно най-слабият вид (диалог), следван от най-формалният (поканата). Въпреки това, сумарно погледнато, споменаванията на реалното практическо участие преобладава пред формалното в отношение (34:27), в процентно отношение - 56:44. Като не забравяме обаче, че всеки десети от тези случаи на позовавания за силно и ефективно участие по същество говори за негативен опит. Най-мекко казано, това е картина на едно твърде нееднозначно въвличане на гражданския сектор в процеса на българската евроинтеграция.

Пето, установяването на горепосочените особености прави необходимо, обаче, да бъде анализиран *опитът* на българските неправителствени организации към момента на подготовка за членство. Защото, дори и изготвянето на позициите да е било отворено за неправителствения сектор, е важно дали и как точно той е допринесъл във вземането на решения по изготвянето на нашите преговорни позиции, с други думи, активно и полезно ли е било участието му.

Тук анализът прави разграничението между позовавания на позитивен и негативен опит. Те се изразяват, съответно, в професионална експертиза, натрупана практическа компетентност, ценни знания, или в обратното - липса на експертност или компетентност и, което е по друг начин казано същото, - нужда от предварителна подготовка на представителите на НПО, преди да могат да бъдат привлечени към партньорство в подготовката за членство в ЕС. Следва да се подчертае, че, според сумарната регистрирана позиция на респондентите, *положителният опит доминира почти два пъти над негативния*. Това е важно, защото е точно обратното на интуитивното очакване, основаващо се на общото ни познание за стадия на развитие на българското общество в средата на 1990-те години, предполагащо слаба вероятност в неразвитото, току-що излизащо от фундаменталната си икономическа криза, пост-комунистическо общество да има активен и компетентен неправителствен сектор (Kurzydowski 2013; Kabakchieva 2020; Димитров и колектив 2012 [Dimitrov, 2012]).

В тази връзка следва да се отбележи, че негативните коментари по отношение на *резултантността на участието на НПО сектора* в диалога с правителството не са случайни - те *акцентират именно върху липсата на опит*. Това означава две много конкретни и различни неща – липса на а) специализирана професионална експертност, но също и върху липсата на б) експертна policy-компетентност като начин на работа. Тъкмо поради този базисен дефицит на представители на НПО им е необходима предварителна подготовка, за да могат да станат участници в процеса на присъединяване на България към ЕС. Все пак, двойното преобладаване на позитивното спрямо негативното позволява да се твърди, че редица представители на гражданския сектор – в институционално или лично качество като експерти - са били *реални*, а не формални участници в евроинтеграционния път на страната, предлагайки своята експертиза в различните сфери.

На **шесто** място, въввлечеността на българската гражданственост следва да се анализира и през въпроса на *кой етап от преговорите* участва НПО-секторът. Става ясно, че макар и процесът на присъединяване към ЕС да е предимно политически (а неправителственият сектор да няма чисто правни правомощия да взема решения), все пак българското гражданско общество е получило достъп до него. Това е ставало най-вече като негови експерти от негови структури са имали възможност да бъдат участници *в оценката на въздействието на хармонизираното законодателство, а също и да бъдат част от работните групи*. (Но не бива да се забравя, че е имало и ясно разписано нормативно задължение, РГ да включват представители на неправителствени организации в своята рутинна дейност.) Тук участието в работна група означава действително съдържателен, експертен работен процес със значимо дялово присъствие в регистрираните отговори, което все пак не е било преобладаващо, но не е и пренебрежимо малко.

За да се даде по-широк поглед върху ситуацията, **седмо**, изследването се фокусира върху *целта на участие на българското гражданство общество в партньорството с държавните институции*. Важното тук е разграничението между защитаване на собствения, специфичен интерес на отделните (в повечето случаи – браншови или бизнес) организации и „защитаването на национална кауза“, (за каквато се смята членството на България в ЕС). Освен тези два основни смислови акцента, като трето отделно подизмерение на преследваната цел се открива и собствената задача на структурите от гражданския сектор - процесът да достигне до максимално широк кръг от участници в различните сектори. Обособяването ѝ е резултат от факта, че *именно в полето на широкото популяризиране на идеята за евроинтеграция е имало особено голямо място за участие на структури на НПО*. В тази връзка е важно да се отбележи и направената от участник в процеса забележка, че *собствено политическият характер на евроинтеграционния процес е важно ограничително условие пред самата възможност гражданският сектор да е особено централен участник в него*.

Разбира се, не можем да очакваме целият НПО-сектор да участва по един и същи начин във всички фази и форми на процеса и във всички секторни интеграционни политики. Собственият интерес присъства там, където е осъзнат (в бизнеса). Логично е, че неправителствените организации са участвали по-скоро с цел ПР и реклама на членството в ЕС (да разясняват какво е ЕС, да генерират обществена подкрепа за членството), отколкото да предоставят специфична полиси-експертиза. Да не забравяме, че ЕС има и собствена комуникационна стратегия, призвана да популяризира идеята на разширяването, а това означава и финансово осигуряване на проекти с тази задача, с която да се заемат именно НПО. Диспропорция между популяризаторските и специфичните цели е ясно изразена в отношение 3:1. Работата по реалните проблеми за реструктурирането на българския обществен живот наистина предполага тясна професионална експертиза и е съвършено различно от това, да се обяснява какво представлява членството ЕС на мнозинството български граждани. От друга гледна точка, обаче, *все пак общата национална кауза е преобладаващият отговор от респондентите*. А това, макар и свързано със собствения интерес на НПО сектора, все пак е съществено различна и много важна цел на включването му в подготовката за членство в ЕС.

Нашият анализ изрично прави връзка между начина на участието в предприєдинителния процес, който предвещава и *цялостния резултат*, което е и последното, **осмо**, измерение в цялостната картина. Тук дори само фактът, че нашите респонденти спонтанно споменават резултат, е свидетелство, че има такъв. В контекста на казаното по-горе, разбираемо е, че, всъщност, постигнатият резултат е повече по линия на популяризиране на евроинтеграцията, отколкото по линията на конкретните експертни приноси при формирането на българските позиции. Най-често посочваният резултат е именно консолидация на общественото мнение и генерирана обществена подкрепа за членството в ЕС. Макар и успехът да е изразен на вербално равнище по три различни и много симптоматични начина („секторът направи необходимото“, „постигнаха добър резултат“, „приносът им е успех“, т.е. положителна оценка спрямо умерени очаквания), респондентите по същество казват едно и също нещо. Самото това, че има *резултат*, означава, че има и *успех* на гражданското участие в процеса - *съобразно самия особен характер на НПО-сектора в тогавашното българско пост-комунистическо общество (който минимизира потенциала за принос) и съобразно спецификата на българския евроинтеграционен процес (който стеснява полето за изява)*.

Изследването установява - през всяко едно от анализиранията измерения, като цялостна картина, че е имало реална, макар и частична, а и съществено диверсифицирана въввлеченост в процеса на присъединяване на страната към ЕС от страна на българското гражданско общество. Разнообразни организации от различни сфери на политики са имали достъп до подготовката, имали са по-малко или повече реален достъп до изготвянето на позициите в работните групи. Освен, че са били в диалог с Работните групи, НПО-секторът е предоставял в някои случаи полезна експертиза в конкретните сфери (например, подготовка на телекомуникационния сектор за реструктурирането му на пазарни начала).

Важно е да се отбележи, че поради преобладаващо държавно-политическия характер на процеса на присъединяване на България към ЕС, гласът на НПО-сектора не е бил особено решаващ. Но участвайки в него заради *каузата* - България да стане член на ЕС, неправителствените организации са били в голяма степен ангажирани не само да предоставят своята експертиза в конкретните сфери, а най-вече да популяризират сред широката общественост самото членство. Кое то пък отвежда към оценката за *успешен* резултат както от гледна точка на самата свършена работа на чисто техническо ниво, така и не по-малко важния постигнат национален консенсус по темата. Този *успех заслужава да бъде подчертан, защото далече не е естествен*. Той е резултат от инвестирани усилия, а не произтича по силата на социално-историческите и политическите предпоставки

7. ВЛИЯНИЕТО НА ЛИЧНОСТИТЕ И ЛИЧНИТЕ КОНТАКТИ В ЕК /ЕС („НАШ ЧОВЕК ОТВЪТРЕ“)

Проблемът е в това, че евроинтеграционният процес не е просто праволинеен път през определени точки, през които се преминава с равен ход, за да се стигне до крайната цел (цялостна трансформация на обществото или поне подписан договор за членство в ЕС). Множеството на гражданските участници следва да има своята роля, в партньорство с правителствените субекти, защото характерът на европеизацията, която е толкова необходима да се случи, за да се трансформира българското общество от пост-комунистическо в модерно и демократично, предполага не просто приемане и транспониране на европейско *acquis*, а цялостно преобръщане на обществото на ментално и поведенческо равнище. Тази особена (и дължима по самата предметна логика на евроинтеграцията) роля на НПО сектора в някои от СЦИЕ е била и реално реализирана, най-малкото във висока степен (Vassiliou 2007). Но в българския случай, както видяхме по-горе, се стига до необходимост скоростта, а не дълбочината на процеса да бъде основен политически приоритет. Това просто няма как да бъде благоприятна предпоставка за разгръщане на потенциала на партньорството между държавните институции и структурите на гражданското общество в хода на евроинтеграционния процес.

Тогава стигаме до логичния въпрос – а какво, при тези предпоставки, е изиграло най-важна роля с оглед успешното завършване на процеса, (в характерния за нашия случай дефиниция на успеха като подписване на договор за членство в ЕС)?

Очертаната по-горе цялостна картина има пряка логическа последица:

- ако подготовката за евроинтеграция не се опира на конкретна, съдържателна и детайлна стратегия, защото логиката на процеса се диктува от макро-политическите съображения за сигурността от страна на ЕС и на абстрактен ценностен избор от българска страна,
- ако Комисията е диригент, ако не и локомотив (Hughes et al. 2005) на евроинтеграционния процес, ръководена от собствени интереси, но под бремето на специфичните си компетенции и компетентност,
- процесът протича като правителствена политика, осъществявана от евроинтеграционен екип, в отчетлива изолация от цялостния държавен апарат (било поради неговата ангажираност с други задачи, било поради неговата непригодност като начин на работа, формиран от друг тип институционална култура (Карамфилова 2012), било поради съпротива на местните интереси),
- ако интеграционното взаимодействие се осъществява доста аморфна или, най-малкото, не винаги кохерентна като интегрален субект и във времето, и във всеки един отделен момент (каквото са и страните-членки [представени в Съвета], но и самата Комисия в някаква степен),

то на какво собствено би могла да се опре твърде предизвикателната работа по ориентацията в джунглата на евроинтеграционните въпроси и формирането на приоритетите на „национална позиция“ при преговорите?

Изрично обръщаме внимание, че този въпрос е от принципно естество, произтичащо от характера на евроинтеграционната задача, присъщата ѝ работа и характера на субектите, действащ от името на България и на ЕС. Поради това този въпрос опира до социално-политическите, структурно-съдържателни предпоставки на подготовката за членство в ЕС.

Свършено друга е темата, че у нас, поради дългата традиция на отчужденост между човека и държавата, поради бюрократичния начин на работа на държавните институции и организационния хаос на публичните практики, масово разпространена и поради това типична е нагласата, че решаването на всички проблеми зависи от наличието на „свой човек

там“. Т.е. институционалните дефицити на модерния публичен живот поддържат жив и актуален предмодерния ресурс на „личните връзки“.

Но големият въпрос е какви особености на евроинтеграционния процес, който сам по себе си би следвало да е типологически противоположен по ценностен фундамент и институционален инструментариум на тукашната практика, правят валидни предмодерните похвати за постигането на собствено модерни цели, каквато е евроинтеграцията и, предполагаемо, паралелно протичащата европеизация. На още по-високо равнище на абстракция, стигаме до още по-фундаменталния въпрос – дали средствата не предефинират целта, ако се допусне, че тъкмо тези средства са били императивно дължими по силата на изходните предпоставки на историческия процес?

Ето защо ще е интересно да се разгледа темата за зависимостта на работата по подготовката за евроинтеграция от ролята на конкретни личности. Както ще видим, не по-маловажна е също и ролята личните връзки (в условия национален екип от евроинтеграторите ни)³⁸ с ключови актьори – в ЕК и в държави членки. По принцип добрите лични контакти са важна „смазка“, винаги облекчаваща работата на всякакви социални механизми – както в бизнеса, така и в политиката. Това е универсална зависимост и тя е безинтересна. Интересното в българския случай е дали има нещо, отиващо значително отвъд „общото правило“.

Необходимо е да се провери емпирично и, при възможност, да се направи съществено разграничение: защо се разчита на изключителен личен политически принос или харизматично омайване? Дали естеството на работата го предполага задължително или пък подготовката за евроинтеграция е оставала несвършена и решаващата роля на личността и връзките е било механизъм за компенсация на интеграционни дефицити? Или може да става дума просто за „народо-психологически фактор“, че така са интерпретирани протеклите процеси от нашите участници в тях, макар те да са имали свършено друго естество? Или пък, примерно, търсенето на „свой човек“ е просто свидетелство за ниско национално самочувствие?

Изборът на адекватен отговор измежду тези алтернативи или пък на някаква конкретна комбинация от тях - трябва да резултат от изследване, не може да бъде предвзет. Защото пряко засяга характера на протеклия процес и ни доближава до разбирането за спецификата на начина, по който България стана член на ЕС. Конкретният анализ на емпиричния материал по този тематичен акцент е дело отново на Сандрина Георгиева. Нейните аналитични наблюдения отвеждат към следните основни изводи:

От гледна точка на важния въпрос кой е субектът, имал най-съществен принос към успеха на българската евроинтеграция, сумарните отговори на респондентите, на **първо място**, очертават една *отчетливо полярна картина*. От една страна, това са на първо място „сплотените екипи“³⁹ от експерти и техните преки ръководители, а от друга страна, това са ключово важни отделни личности с незаменим политически принос към процеса. И двата смислови акцента се нуждаят от по-детайлно разглеждане.

Общо място в спомените на участниците в българската евроинтеграция е, че силно сплотеният малък екип от ентузиазирани единомишленици е износил на „свой гръб“ непосилната работа по подготовката на страната за членство в ЕС. Отношението към тях е,

³⁸ Да не забравяме, че процесът е реализиран от четири правителства, ако приемем за стартова дата подаването на молбата за членство в ЕС през декември 1995 г., а приемствеността в евроинтеграционния екип е повече изключение, отколкото правило.

³⁹ Множественото число е необходимо, макар всеки от респондентите да говори за екип в единствено число, имайки предвид приноса на този колектив, в който е участвал/а лично. Но, сумарно взето, това са именно многото експертни екипи в работните групи, формирани по преговорните глави за присъединяването на страната към ЕС.

през очите на останалата администрация, като към секта от фанатици.⁴⁰ Тук обаче има и редица други важни особености:

- *Сплотеността* е особено настойчиво подчертавано качество. Това има причините си, както във факта, че най-вероятно и в действителност доброто взаимодействие между участниците в екипите е било правило. Но също така тази характеристика на начина на работа идва като контрапункт на обичайния модел на работа в държавната администрация, в която правилото е всеки да върши нещо, без останалите да участват или даже да знаят какво е то.

- Сплотеността обаче не е само изискуема предпоставка по силата на естеството в самата работа, която предполага екипност (заради нейния извънредно големи обем и сложност). Здравата връзка в работния колектив в този случай идва по линията на *споделения ентусиазъм от работа*, поради ясното съзнание за нейната историческа изключителност и обществена значимост. *Ентусиазмът*, повече от самото естество на работа, е *спойката на екипа*.

- Но и самата работа, по естеството *и по обхвата си, и по отговорност за резултата* изисква групов субект, а не индивидуално постижение. Особено подчертаваме, че става дума за безапелационно ясно очакване не просто за вложени усилия, е именно за резултат, при това – със стандарти за качество, за което следят „от Брюксел“. Такова „нещо“ няма как да е постижимо с личните усилия, на който и да е индивид. А, както бе отбелязано по-горе, това няма начин да не направи впечатление, *особено в контраст с общия институционален модел на тукашния административен начин на работа*. В нормативната база на държавната, (както е наричана все още у нас), администрация – Закон за администрацията (от края на ноември 1998 г.) и Закон за държавния служител (от юли 1999 г.), (създадени по силата на започналия евроинтеграционен процес) няма правна регламентация работата да завършва с конкретен резултат и той да е предмет на външна публична оценка.

В тази връзка, обаче, веднага се откроява една характерна особеност на спомените за участието в процеса. Макар в интервюто никога да не е бил задаван въпрос за личния принос на респондента към работата и нейния резултат, *почти всички респонденти с разпознаваемо удоволствие си спомнят тъкмо за направеното индивидуално от тях*. Много характерно е, че *в повечето случаи става дума за някаква иновация, проявена инициатива, най-малкото - за излизане извън предписания режим на работа*. Това е особено отчетливо за примерите, в които става дума за дипломатически изяви – независимо дали на равнище официални преговори или на равнище контакти в деловия процес. Може да се каже, че *тъкмо съществуването на такъв специфичен терен за разпознаваем личен принос, отвъд рутината и предписанията*, е било привлекателното, даващото мотивационен импулс, запомнящото се в работата на нашите респонденти по подготовката за присъединяване на България към ЕС. Чак до степен, че един от тях смята, че връщането към сивата рутина на всекидневната работа, след приключването на евроинтеграционния процес, в който е имало и залог, и тръпка, и простор за лична изява, са основен мотив за напускане на държавната администрация. Във всички тези случаи става дума за постъпки, които са имали важно значение за напредъка на процеса – направеното, образно казано е „отпушило“ някакво задънено положение. *В този смисъл, личната изява се оказва незаменима*. А това е било правило в този исторически процес.

Тъкмо тук откриваме и общото правило в начина на разглеждане на самия процес като цяло. Работата на евроинтеграторите, **на второ място**, се *оказва в много висока и в*

⁴⁰ В спомените се среща, даже не еднократно, следното позоваване „Събрали сте се десет души идиоти! Говорите си едни неща, които само вие си разбирате. Никой друг не ви разбира за какво говорите!“

решаваща степен компенсаторен обществен механизъм, от който е зависел целият процес. Става дума за компенсаторика в два основни смисъла:

- По отношение на незнанието/некомпетентността на останалата част от държавната администрация. Личните качества на участвалите в процеса експерти трябва да компенсират дефицити в работата на държавната администрация – *не само като индивидуални компетентности* (включително, интелектуални, но също и комуникационни), *но и като цялостен дизайн на начина на работа* – хаотичен, без презумпция за отговорност към резултата, мудар, непрецизен, чиновнически, партийно-партизански или, най-малкото, неефективен.

- Компенсаториката обаче се оказва необходима и в още един, още по-важен смисъл. Поради изключително тежката изолация на България от активен международен живот, особено от икономически партньорства със Западна Европа, нашата страна няма изградени трайни партньорства и контакти, на каквото и да е равнище. А именно международните контакти се оказват ключов ресурс в хода на евроинтеграционния процес. Така се оказва крайно необходимо индивидуалните евроинтегратори, донякъде в контраст с доминантната теза за решаващата роля на екипната работа в Работните групи, да компенсират липсващите междудържавни връзки с личните си ресурси. Става дума и за лични свръх-усилия, но най-вече – за създаването на „лични връзки“, чрез които да получават ключово важни ресурси - иначе недостъпна информация, подкрепа за наши каузи и т.н. С други думи, отново става дума за компенсиране на държавен дефицит, но ако в първия случай то бе вътре в страната по отношение на доминантната институционална култура, то във втория иде реч за преодоляване на дефицита от трайни международни партньорства. В тази връзка съвсем немаловажен детайл е *използването на всевъзможни човешки инструменти за постигане на тези цели – спечелване на лично благоразположение, а на негова основа и на напредък в евроинтеграционния процес.*

Свършено различно от това, но пак пряко свързано с него, е следващото, **трето**, важно значение на личността на конкретния участник в евроинтеграционния процес.

Става дума за *открояващи се политически личности, които са разпознати от останалите евроинтегратори като решаващо важни за успеха на процеса и то тъкмо с личностните си качества.* Особено важно е да се подчертае, че става дума за свършено различни личности, които са имали решаващ принос със своите индивидуални особености, както за добро, така и за лошо. Обаче по-важното е, че с хода на процеса за неговия напредък стават важни тъкмо много различни лични особености. Само като илюстрация на тезата за многообразието, ще посочим някои от най-емблематични примери:

- Иван Костов като човек, който със силата на характера си е извел страната от икономическата катастрофа и я е укрепил достатъчно, за да стане готова за начало на преговорния процес за членството в ЕС. Но също и слаба комуникативност, която се превръща в пречка, както в осигуряването на обществена подкрепа за неговата политика, така и за осигуряването на силна международна подкрепа;

- Владимир Кисъв като човек с германска култура, което е било важно в момента на създаването от нищото на работещ административен механизъм, способен да износи отговорностите по присъединителния процес;

- В контраст с горното, личностното качество на Меглена Кунева, с което се оказва „*нужният човек в нужния момент*“ е било да осигури максимално ускорение на забавения подготвителен процес с цената на преговорна отстъпчивост, (която едва ли би била по силите, примерно на премиера Костов);

- Симеон Сакс-Кобургготски се оказва извънредно подходящ като личност, тъкмо когато въпросът за диалога с чуждестранните държавни глави излиза на преден план. Неговите, свързани с особеностите на биографията му, лични качества го правят онзи

комуникатор, от която страна има нужда в най-голяма степен, (без „комуникатор“ и „държавник“ да са синоними, в какъвто и да е смисъл). „Никой не можеше да откаже разговор, ако Вашето Величество, както го наричаха в дипломатическите среди, искаше разговор или среща.“ – спомня си един от интервюираните дипломати.

Както вече бе изрично посочено по-горе, решаваща роля на личността не значи винаги оптимален ефект на оказаното въздействие с оглед качеството на крайния резултат и постигането на крайната цел – била тя дефинира чрез подписания договор за членство в ЕС или чрез очакваната европеизация на страната. Отново само като примери – пълното пренебрежение на Костов към мнението на широката общественост, което сам той признава (Костов 2019), едва ли е най-перспективната нагласа от гледна точка на очакването за диалог между НПО сектора и държавните институции. Също и сговорчивостта на Кунева има за предпоставка липсата на нагласа за задълбочаване в естеството на проблемите, възникващи в хода на евроинтеграцията, или цената на отстъпките от българска страна.

От гледна точка на въпроса, който тук обсъждаме, много по-съществена е именно ролята на ресурсите, евфемистично казано, „отвъд административно-държавните“, от привличането на които е зависел ходът на евроинтеграционния процес. Това е така ясно видимият в интервютата акцент върху „човешките“, които съпътстват работата по подготовка за членство в ЕС.

Тук обаче на става дума за притесненията, възникващи при внезапно осъзнатата лична отговорност за общественото положение и историческата перспектива пред България. Или за въодушевлението, преживявано от участниците, при всеки междинен успех на работата им. Или пък за страданията, изтърпени от мнозина от тях (например, психични и физически, телесни срывове от стреса на работата). Става дума за това, че *индивидуалните личните качества се явяват задължителен допълнителен ресурс, който запълва празнините на държавния ресурс за изпълнение на задачите на евроинтеграционната подготовка*. Точно в тази връзка са важни и многократно споменаваните лични контакти, чрез които, в крайна сметка, става възможно „невъзможното“ по официален административен път. Тук, обаче, отново има значими нюанси на съдържателни различия:

- Търсенето на „човек отвътре“, който да ни ориентира в материя, която не познаваме, не разбираме и сами не бихме пребродили. А това е нещо различно от „подказване на правилния отговор“, какво също се е случвало, макар и по-рядко.

- Създаване на топли лични връзки с партньори, които при възможност биха ни „дали рамо“, каквото иначе не бихме получили. А ходът на процеса зависи именно от това, защото постижението на страната, само по себе си, е амбивалентно, ако не и противоречиво и не отвежда към еднозначна положителна оценка;

- Значението на *висока тясно професионална експертност, която се превръща в, облекчаващ диалога, международен език, (защото партньорите я ценят)*, чрез който се компенсират дефицити на свършената от официалната администрация работа и всевъзможни слабости на преговорните екипи или българската дипломация;

- Целенасочено търсене на канали на *въздействие върху собствено човешките характеристики на партньорите* с оглед извличане на дивиденди от създадени позитивни нагласи, (независимо дали ще става дума за организиране на вечери за съпруги на дипломати в Брюксел или за проявено разбиране към хобита на еврокомисари у нас). Кое е нещо свършено различно от мобилизирането на подкрепа за каузата на България, примерно, по линията на партийна принадлежност и произтичащите от нея връзки, които също са имали голяма роля в редица случаи.

Всичко това са многообразни допълнителни проявления на общия факт на висока степен на зависимост на начина на осъществяване на евроинтеграционния процес у нас от

ролята на личността – независимо дали ще става дума за нейната особена професионална роля, за ролята на личностната извънредност (било то дипломатическа креативност или привилегирован личен достъп до държавни глави) или за някакъв по-нисък репертоар на поведение, разчитащ на нормални „човешинки“. Важното във всички тези случаи е тъкмо общото правило, че в българския случай не иде реч просто за „смазката“ на трудно работещ механизъм, а за *решаващи предпоставки, които заместват/компенсират дефицити, както на равнище общ потенциал на страната за европеизация, така и на производните недостатъци (недовършеното)*⁴¹ в работата по самия преговорен процес.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Гореизложеният ескиз на обща картина е повече изходен концептуален модел, който бе тестван върху емпиричния материал от повече от 1200 страници спомени и оценки на ключови фигури в българския евроинтегационен процес.

От гледна точка на академичния принос на проведеното изследване, заслужава да се открият два момента. Първият се отнася до обогатяване на съдържателната представа за естеството на политиката за разширяване на ЕС, вторият до позиционирането на проведеното изследване спрямо предходната научна традиция.

В съдържателен план резултатите от проведеното проучване могат да се обобщят с категоричното твърдение, че преговорният процес, който протича като възплъщение на **политика за разширяване на ЕС чрез предприсъединителна условност не може да европеизира национално общество, въпреки широкото разпространение на илюзия за огромната преобразуваща мощ на Съюза**. Това означава, че продуктивната политика за продължаващото разширяване на ЕС не трябва да се гради върху оптимизация на предходния модел, евфимистично наричан в академичната литература „модел на външните стимули“. Разбира се, отделянето на въпросите на върховенството на правото от тези на вътрешния ред и граничния контрол са важна стъпка в правилна посока. Същото се отнася в превръщането на прогрес (а не само напредък) в полето на върховенството на правото, отговорната демокрация и защитата на правата на личността в изходна предпоставка за оценка на всеки друг успех, както и за изискванията да се представят конкретни резултати, а не само поети правителствени обещания.

При все това, прави впечатление, че в полето на пазарната, по-общо - икономическа интеграция на пост-комунистическите общества в СЦИЕ, ЕС постига впечатляващи успехи. А това е защото има инструментите – възплътени на европейското законодателство (*acquis*), а и на Съда на ЕС като негов защитник. Това означава, че ЕС може ефективно да опазва своите ценностни основания (които са съдържанието на политическите критерии за членство в Съюза), само ако провежда целенасочена политика точно в тази посока, което означава и създаването именно на правен и институционален инструментариум за тази цел. Създаването на институцията на Служба на европейския публичен прокурор е ключово важна следваща стъпка в правилна посока.

Но всичко това не стига до корена на проблема. А този корен е липсата на естествено-историческа тяга към европеизация на пост-комунистическите общества – било в Западните Балкани или на изток от Румъния. Апелът към включване в евроинтеграционния процес на местните граждански общества не е особено състоятелен, защото да би имало такива пълноценни граждански общества, то не би имало и онези проблеми пред европеизацията, които се опитваме да решим чрез призоваването на духа на гражданското общество. Това означава, че ЕС трябва да има стратегия не само за пазарна интеграция на кандидатстващите

⁴¹ В поредица от свои публични изказвания тогавашният министър на европейската интеграция М. Кунева в средата на 2006 г., т.е. половин година преди официалната дата за влизане в сила на договора за присъединяване на България и Румъния към ЕС, се оплаква, че имаме 766 поети и неизпълнени ангажименти към ЕС.

страни, но и стратегия за практическо развитие на местните граждански структури и укрепване на отговорната плуралистична демокрация. Европейският съюз няма да спечели нищо, ако страни като Полша, Унгария, България и Румъния придобият блокиращо мнозинство в процеса на вземане на решения.

На второ място, в познавателен план, резултатите от проведените дотук тест доказват релевантността на направените концептуални допускания и евристичността на следваната изследователска ориентация. Тъкмо чрез нея по емпиричен път успяхме да установим систематичната сложност и диалектичност между вътрешни, национални характеристики на обществения живот (и съответстващия му икономически и социално-политически потенциал за евроинтеграция) и външните, европейски (институциите на ЕС и неговите страни членки) и други геополитически фактори (НАТО и Русия, най-вече, но не и изключително).

Създаденият концептуален модел и разработеният на негова основа аналитичен инструментариум успяват да уловят и вариращите съчетания между националните специфики и общите за процеса на Петото разширяване на ЕС принципи за провеждане на разширителната политика на Съюза. Така се получава познавателен резултат, който е чувствителен към сложността, противоречивостта и многообразието на детайлите и нюансите на изследвания предмет.

По отношение на предходния изследователски опит новостта на проведеното изследване може да се търси (и евентуално да се намери) на равнище методологическа програма. В мейнстрийм традицията се предпоставя самоочевидна яснота на европеизиращото въздействие на ЕС по модела на „външния стимул“ (от желаното членство в ЕС), което е еднопосочно и изцяло в плоскостта на рационалното пресмятане. Хюз и неговите съавторки отместват летвата на постижимото по посока на двупосочността на взаимодействието между ЕС и страната кандидат и въвеждането на множество измерения, включващи ценности, съществената значимост на различните етапи на процеса, и редица други отвъд-рационални конституенти на политическия процес. Демонстрираната тук ориентация отива още по-напред към разбиране на реалната диалектичност на евроинтеграционния процес. В частност, става дума за следното:

Голямата драма на Източното разширяване на ЕС е в напрежението между европеизация и ударна подготовка за членство на пост-комунистическите общества. Макар по принцип стандартите на европеизацията, пределно абстрактно очертани в твърде неясните Копенхагенски критерии, следва да е налична предпоставка преди провеждането на преговорите за членство в Съюза. В случая с продължаващите фази на Източното разширяване става обратното. Преговорите за членството със страните-кандидатки се използват като инструмент за натиск върху националните правителства да извършат необходимите реформи, които да направят съответните общества съпоставими с обществата в страните-членки (да се европеизират). *Под натиска от конкуренцията между кандидатите наистина възниква ускорена европеизация, но в особена форма и степен. Напредъкът към подписване на договор за членство в ЕС е с цената на превръщането на бързината в основен интеграционен приоритет.* Такъв подход изключва дълбочина на реформите и интереса към устойчивото приложение на прехвърленото в националното законодателство европейско право (*acquis*). По тази причина дългосрочният резултат е повърхностна и обратима европеизация. На свой ред достъпът до правителствено разпоредяване с ресурса на европейските форми създава възможност за превръщане на незавършения пост-комунистически преход в статукво в СЦИЕ, но още повече в страните на път към членство в ЕС от Западните Балкани.⁴²

⁴² Неслучайно все повече изследователи говорят, че в страните от Западните Балкани европеизацията е подменена от „стабилкрация“. По думите на международно известния специалист по тези въпроси Флориан Бийбър „През последните години в Западните Балкани ние сме оформени от стабилкрации: правителства, които претендират, че осигуряват стабилност, преструват се, че са прегърнали интеграцията в ЕС, и разчитат на

Цялата тази картина, обаче, не променя базисните предпоставки на концептуалния модел, в който писаните и неписани норми и поведенчески практики на ЕС се внасят в страните-кандидатки. Диалектичната представа за същия процес променя именно базисните допускания. Не просто преносът на европейските правила променя обществата и политиките в кандидатстващите за членство в ЕС страни. **Самият този процес, понеже е взаимодействие със страните-кандидатки, променя характера на преноса и начина на усвояване на европейския опит, което се оказва негово преформатиране.** От една страна, начинът на провеждане на интеграционния процес изначално стеснява силно възможността за включване на гражданския сектор и неговият принос се оказва маргинализиран и минимизиран – основно в полето на популяризирането на интеграционната идея и спорадичен диалог между държавните структури и тези на НПО. От друга, в хода на процеса диспропорционално голямо значение получават личните приноси като компенсаторика на несвършеното в подготовката за членство. Колкото и да са различни по съдържание тези трансформации на европеизиращото въздействие на ЕС, те имат за общ ефект амбивалентния резултат -успешно завършени преговори за членство в съюза, но с цената на повърхностност и обратимост на осъществените промени. Точно това имаме предвид с твърдението, че избраният инструментариум за провежданата политика за разширяване на ЕС, опряна върху предприєдинителната условност, обуславя не технологията, а цялостния характер на присєдинителния процес и оттам – качеството на неговия резултат.

Приемането на бързината за основна цел и ценност (в условията на конкуренция между кандидатите за членство) има за последица *фундаментална подмяна на целите на присєдинителния процес и европеизацията на обществата, най-вече на начина на провеждане на техните публични политики, просто отпада като задача.* Петото разширяване завършва с успех само в смисъл, че изглеждащото невъзможно в средата на 1990-те (приобщаване на пост-комунистически общества към нововъзникналия ЕС) става реалност за по-малко от 10 години и много евтино. Но с цената на това, че някои от новоприетите членове не просто имат трудности с приложението на европейското право. Поражението е много по-фундаментално и застрашава самите ценностни основи на ЕС, поради което той след 2013 се оказва принуден да разработва все по-детайлни собствени политики по опазване на тези ценности. Това обаче не е проблем на отделни страни в Съюза (например, но без да са изключения, Унгария, Полша, Румъния, България). **Проблемът е на първо място в политиката за разширяване на ЕС – като политически подход, принципи и методология, включително инструментариум, прилаган от институциите, които носят отговорност за разширителния процес.** Тъкмо на това равнище става разбираема ползата от методологическата промяна в подхода към изследването и обяснението на тази ключово важна евроинтеграционна политика.

Разбира се, завършването на тук започнатия анализ е нелека и все още предстояща задача.

неформални, клиентелистки структури, контрол върху медиите и редовното произвеждане на кризи, подкопаващи демокрацията и върховенството на правото. Този модел нито е уникален за Западните Балкани, нито е ограничен само за последното десетилетие [...]” (Bieber 2018; сравни със статията на М. Кмезич в Džankić et al. 2018).

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Богданов, Л. 2017. „Победители и губещи: промените в структурата на българската икономика в последното десетилетие“. *Социологически проблеми*, кн 1-2, 48-63. [Bogdanov, L. 2017. „Pobediteli i gubeshhti: promenite v strukturata na balgarskata ikonomika v posledното desetiletie“. *Sotsiologicheski problemi*, kn 1-2, 48-63.]

Велева-Ефтимова, М. 2018. *Динамика на националните интереси като условие за реализацията на Източното разширяване на ЕС*, дисертация за присъждане на научната степен „доктор на политическите науки, СУ „Св. Кл. Охридски“. [Veleva-Eftimova, M. 2018. *Dinamika na natsionalnite interesi kato uslovie za realizatsiyata na Iztochnoto razshiryavane na ES*, disertatsia za prisazhdane na nauchnata stepen „doktor na politicheskite nauki, SU „Sv. Kl. Ohridski“.]

Велева-Ефтимова, М. 2017. „Завръщането на България в Европа – под сянката на русофилската традиция“. *Социологически проблеми*, кн 1-2, 186-208. [Veleva-Eftimova, M. 2017. „Zavrashtaneto na Bulgaria v Evropa – pod syankata na rusofilskata traditsia“. *Sotsiologicheski problemi*, kn 1-2, 186-208.]

Ганев, Г. 2017. „Членството в ЕС и икономиката на България“. *Социологически проблеми*, кн 1-2, 38-47. [Ganev, G. 2017. „Chlenstvoto v ES i ikonomikata na Bulgaria“. *Sotsiologicheski problemi*, kn 1-2, 38-47.]

Димитров, Г., К. Харалампиев, Георгиева. Здр. 2015. „Проблемът с борбата срещу корупцията в България, видян през докладите по механизма за сътрудничество и проверка на ЕК за периода 2007-2012. (Резултати от емпирично проучване), *Годишник на СУ „Св. Кл. Охридски“*, Книга Социология, том 104, https://research.uni-sofia.bg/bitstream/123456789/1312/1/GSU_Sociology_105.pdf. [Dimitrov, G., K. Haralampiev, Georgieva. Zdr. 2015. „Problemat s borbata sreshthu koruptsiyata v Bulgaria, vidyan prez dokladite po mehanizma za satrudnichestvo i proverka na EK za perioda 2007-2012. (Rezultati ot empirichno prouchvane), *Godishnik na SU „Sv. Kl. Ohridski“*, Kniga Sotsiologia, tom 104, https://research.uni-sofia.bg/bitstream/123456789/1312/1/GSU_Sociology_105.pdf.]

Димитров, Г. (Съставител). 2012. *Съграждане на гражданството*, София, Издателство на СУ „Св. Кл. Охридски“. [Dimitrov, G. (Sastavitel). 2012. *Sagrazhdane na grazhdanstvoto*, Sofia, Izdatelstvo na SU „Sv. Kl. Ohridski“.]

Канев, Д., А. Тодоров,(съст.) 2014. *Качеството на демокрацията в България*. София. Изток-Запад. [Kanev, D., A. Todorov,(sast.) 2014. *Kachestvoto na demokratsiyata v Bulgaria*. Sofia. Iztok- Zapad.]

Карамфилова, Ек. 2012. *България - член на Европейския съюз: институционален (авто)портрет*. София. УИ „Св. Климент Охридски“. [Karamfilova, Ek. 2012. *Bulgaria - chlen na Evropeyskia sayuz: institutsionalen (avto)portret*. Cofia. UI „Sv. Kliment Ohridski“]

Костов, И. 2019. *Свидетелства за прехода 1989-1999*. София, Сиела. [Kostov, I. 2019. *Svidetelstva za prehoda 1989-1999*. Sofia, Siela.]

Плачкова, А. 2020. *Демократизация чрез интеграция? Поуките от Източното разширяване на ЕС*, София, Издателство на СУ „Св. Кл. Охридски. [Plachkova, A. 2020. *Demokratizatsia chrez integratsia? Poukite ot Iztochnoto razshiryavane na ES*, Sofia, Izdatelstvo na SU „Sv. Kl. Ohridski.]

- Спасов, О. 2017. „Трудната европеизация: българските медии в контекста на ЕС“. *Социологически проблеми*, кн 1-2, 165-185. [Spasov, O. 2017. „Trudnata evropeizatsia: balgarskite medii v konteksta na ES“. *Sotsiologicheski problemi*, kn 1-2, 165-185.]
- Ферхойген, Г. 2006. *Европа в криза. За преосмисляне на европейската идея*, София. Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия. [Ferhoegen, G. 2006. *Evropa v kriza. Za preosmislyane na evropeyskata ideya*, Sofia. *Balgarski bestselar – Natsionalen muzey na balgarskata kniga i poligrafia.*]
- Alegre, S., Ivanova, Iv., Denis-Smith, D. 2009. “Safeguarding the Rule of Law in an Enlarged EU: The Cases of Bulgaria and Romania“. *CEPS Special Report, April 2009.*
- Bozhilova D. 2008. *Bulgaria's Quest for EU Membership: The Europeanization of Policies in Transition.* Author House.
- Börzel, T. 2010. “The transformative power of Europe reloaded: The limits of external Europeanization”. *KFG Working Paper No. 11,*
- Chiva, C. and D. Phinnemore, eds. 2012. *The European Union's 2007 Enlargement.* Routledge,
- Csáki C, Nash J, Fock A, Kray H. 2000. “Food and agriculture in Bulgaria: the challenge of preparing for EU accession”. *World Bank technical paper ; no. WTP 481. Europe and Central Asia environmentally and socially sustainable development series.* Washington, D.C. : The World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated>.
- Dimitrov, Haralampiev, Stoychev, Toneva-Metodieva. 2014. *The Cooperation and Verification Mechanism: A Shared Political Irresponsibility between European Commission and the Bulgarian Governments*, (research findings from the project “The Role of Fight against Corruption in the Relations between the European Commission and the Bulgarian Governments 2007-2012), (Bilingual Bulgarian-English monograph, Sofia. St. Kl. Ohridski University of Sofia Press,
- Dimitrov, G. & A. Plachkova. 2020: “Bulgaria and Romania, twin Cinderellas in the European Union: how they contributed in a peculiar way to the change in EU policy for the promotion of democracy and rule of law”. *European Politics and Society*, Special issue, pp. 1-18.
- Dimitrov M, Stanchev K. 2002. “SEE Trade and Institutions: A Case Study on Bulgaria and the Region”. *wiiw Balkan Observatory Working Papers.*
- Džankić J, Keil S, Kmezić M, editors. 2018. *The Europeanisation of the Western Balkans: a failure of EU conditionality?.* Springer; 2018 Sep 21.
- Epstein, Rachel A., and Wade Jacoby. 2014. "Eastern enlargement ten years on: transcending the east–west divide?." *JCMS: Journal of Common Market Studies.* 52/1: 1-16.
- Fagan, A. and Sircar, I. 2017. “*Activist Citizenship in Southeast Europe*”. *Europe-Asia Studies*, vol. 69, pp. 1337-1345.
- Fierke, K.M., Wiener, A. 2005. “Constructing international interests: EU and NATO enlargement”. In: Schimmelfennig and Sedelmeier (eds) *The politics of European Union enlargement: theoretical approaches.* Routledge, Abingdon. pp. 99-119.
- Gallagher, T. 2005. *Theft of a Nation: Romania Since Communism*, London: Hurst.
- Gallagher, T. 2009. *Romania and the European Union: How the Weak Vanquished the Strong*, Manchester: Manchester University Press.
- Ganev, G. 2020. “Bulgaria’s Economy 1989-2019. An Open-Ended Story of Structural changes”. *Southeastern Europe*, vol. 44/2, pp. 260- 282.

- Ganev, G. and Primatarova, A. 2007. "Regional Policy: Actors, Institutions and Policy Making Structures in Bulgaria in Relation to EU Membership", International Conference: *Regions in Focus* Lisbon, April 3-5, 2007.
- Gateva, E. 2016. *European Union enlargement conditionality*. Springer.
- Grabbe, H. 2017. "Enlargement policy towards Central and Eastern Europe: What EU policy-makers learned". In Ikonomidou, H. A., Andry, A., & Byberg, R. (Eds) *European Enlargement across Rounds and Beyond Borders*; N.Y.: Routledge.
- Grabbe, H. 2015. *Eu's Transformative Power*. London: Palgrave Macmillan..
- Heydemann, G., & Vodička, K. (Eds.). 2017. *From Eastern Bloc to European Union: comparative processes of transformation since 1990*. Studies in Contemporary European History (Vol. 22). N.Y., Oxford: Berghahn Books,
- Hughes, J., Sasse G., Gordon C. 2005. *Europeanization and Regionalization in the EU? s Enlargement to Central and Eastern Europe*. Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited.
- Ivanov K. 2010. "The 2007 accession of Bulgaria and Romania: ritual and reality". *Global Crime*, vol. 11, pp. 210-219.
- Jacoby, W. 2004. *The enlargement of the European Union and NATO: ordering from the menu in Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press;
- Kabakchieva, P. 2020. "From Representative to Anti-Civic Populist Democracy?: Development and Forms of Civil Society in Contemporary Bulgaria". *Southeastern Europe*. Jul 20; 44(2):208-32.
- Katsikas, S. 2011. *Negotiating diplomacy in the new Europe: Foreign policy in post-communist Bulgaria*. IB Tauris.
- Kochenov, Dimitry. 2014. "Overestimating conditionality". *The European Union in the World*. Brill Nijhoff, pp. 541-556.
- Krasteva, A., and A. Todorov. 2020. "From Post-Communism to Post-Democracy: The Visible and Invisible Political Transformations". *Southeastern Europe* 44.2: 177-207.
- Kurzydowski, D.H. 2013. "Programming EU funds in Bulgaria: challenges, opportunities and the role of civil society". *Studies of Transition States and Societies*, (1), pp. 22-41.
- Maniokas, K. 2004. "The method of the European Union's enlargement to the east: a critical appraisal". In: Dimitrova A. (ed) *Driven to change: The European Union's enlargement viewed from the east*. pp:17-37.
- Ludlow, P. 2004. *The making of the new Europe: the European Councils in Brussels and Copenhagen 2002*. EuroComment.
- Maresceau, M, ed. 1997. *Enlarging the European Union: relations between the EU and Central and Eastern Europe*. London and New York: Longman.
- Mendelski, M. 2014. *The limits of the European Union's transformative power: pathologies of Europeanization and rule of law reform in Central and Eastern Europe*. Available at SSRN 2728226., Sep. 18.
- Nikolov, K., Simeonov, K. 2009. The Effect of EU accession on Bulgaria. In Avery, G., Faber, A. and Schmidt, A. (eds) "Enlarging the European Union. Effects on the new member states and the EU. Brussels: Trans European Policy Studies.
- Noutcheva, G. and Bechev, D. 2008. "The successful laggards: Bulgaria and Romania's accession to the EU". *East European Politics and Societies*, vol. 22(1), pp. 114-144.

- Noutcheva, G. 2006. "Bulgaria and Romania's Accession to the EU: Postponement, Safeguards and the Rule of Law". *CEPS Policy Briefs*.
- O'Brennan, J. 2006. "'Bringing Geopolitics Back In': Exploring the Security Dimension of the 2004 Eastern Enlargement of the European Union". *Cambridge Review of International Affairs*. Mar 1;19(1):155-69.
- Papadimitriou, D., and E. Gateva. 2009. "Between enlargement-led Europeanisation and Balkan exceptionalism: An appraisal of Bulgaria's and Romania's entry into the European Union." *Perspectives on European politics and society* 10.2. pp. 152-166.
- Papadimitriou D, Phinnemore D. 2008. *Romania and The European Union: From Marginalisation to Membership?*. Routledge; 2008 Mar 26.
- Popova, L. 2019. "Post-communist transition through deep societal reforms, or technocratic preparation for EU membership: How has the latter substituted the former in CEE?". *Public Policy*, 10(3): <http://www.ejpp.eu/index.php/ejpp/article/view/325>.
- Primatarova, A. 2010. "On High Stakes, Stakeholders and Bulgaria's EU Membership". *EPIN Working Paper* No. 27.
- Primatarova, A. 2005. "The Closure of Units 1-4 of the Kozloduy Nuclear Power Plant". *Managing Political Crises in Bulgaria: Pragmatism and Procrastination*, Stockholm: Crisis Management Europe Research Program,
- Schimmelfennig, F., and U. Sedelmeier. 2019. "The Europeanization of Eastern Europe: the external incentives model revisited." *Journal of European Public Policy*. Vol. 27, Issue 6, pp. 814-833.
- Smith, K. E., 2003. "The Evolution and Application of EU Membership Conditionality". In Cremona, M. (ed.), *The Enlargement of the European Union*. Collected courses of the Academy of European Law. XII/1, pp. 105-140,
- Smith, M. A., & Timmins, G. 2018. *Building a bigger Europe: EU and NATO enlargement in comparative perspective*. Routledge.
- Soulet, J_F. 2011. *Histoire de l'Europe de l'Est, de la Seconde Guerre mondiale à nos jours*, Paris: Armand Colin.
- Tanasoiu, C., Colonescu, C. 2008. "Determinants of support for European integration: The case of Bulgaria". *European Union Politics*. 9(3), pp. 363-377.
- Todorova V. 2020. "The Rule of Law in Bulgaria: State of Play and Trends (after 2010)". *Southeastern Europe*. Jul 20;44(2):233-59.
- van Meurs, Wim, Robin de Bruin, Liesbeth van de Grift, and Carla Hoetink. (2018). *The unfinished history of European integration*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vassiliou, G. (ed.). 2007. *The accession story: The EU from 15 to 25 countries*. Oxford University Press, UK.
- Wood, S. 2017. *Germany and East-Central Europe: political, economic and socio-cultural relations in the era of EU enlargement*. Routledge.